

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra anglistiky

Bakalářská práce

Srovnání témat a motivů v českých a anglických pohádkách

The Comparison of Themes and Motifs in Czech and
English Fairy Tales

Vypracovala: Tereza Reegenová

Vedoucí práce: PhDr. Kamila Vránková, Ph.D.

České Budějovice 2015

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma "*Srovnání témat a motivů v českých a anglických pohádkách*" vypracovala samostatně s použitím pramenů uvedených v bibliografii.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích 24. června 2015

Tereza Reegenová

Tímto bych chtěla poděkovat odborné vedoucí mé práce PhDr. Kamile Vránkové, Ph.D. za cenné rady, které mi v průběhu práce poskytla, za doporučení vhodné literatury a v neposlední řadě i za trpělivost a ochotu.

Anotace

Práce se zabývá srovnávací analýzou konkrétních témat a motivů v tradičních českých a anglických pohádkách. Teoretický úvod, charakterizující pohádky obecně, vychází z myšlenek V. J. Proppa (struktura pohádky, funkce jednajících osob), A. van Gennepa (význam přechodových rituálů), B. Bettelheima (důležitost fantazie v psychoanalýze), C. G. Junga (význam archetypů) a J. R. R. Tolkiena (základní funkce pohádek). Těžištěm práce je vlastní srovnávací interpretace, zaměřená na porovnání vybraných témat (charakteristika postav, význam prostředí, úloha nadpřirozena v konfliktu dobra a zla, motiv zkoušky) a vycházející z textů J. Jacobse, K. J. Erbena a B. Němcové.

Abstract

The bachelor thesis deals with a comparative analysis of particular themes and motifs in traditional Czech and English fairy tales. The theoretical introduction characterizing fairy tales in general draws on the ideas of V. J. Propp (the structure of fairy tales, functions of acting persons), A. van Gennep (the rites of passage), B. Bettelheim (the importance of imagination in psychoanalysis), C. G. Jung (the role of archetypes) and J. R. R. Tolkien (the main functions of fairy tales). The aim of the thesis is a comparative interpretation, focused on the comparison of selected themes (the description of the characters, the importance of the environment, the role of the supernatural in a conflict between good and evil, the motif of a trial) and based on the texts written by J. Jacobs, K. J. Erben and B. Němcová.

Obsah

1	Úvod.....	1
2	Pohádka jako celek	2
2.1	Charakteristika pohádky.....	2
2.1.1	Definice pohádky	2
2.1.2	Druhy pohádek.....	3
2.1.3	Pohádka jako předmět zkoumání	4
2.1.4	Význam pohádky	5
2.2	Struktura pohádky.....	6
2.2.1	Jednající postavy	6
2.2.2	Funkce jednajících osob	7
2.3	Historické kořeny kouzelné pohádky	8
3	Přechodové rituály.....	10
3.1	Rituály	10
3.1.1	Význam přechodových rituálů	11
3.1.2	Rituály v pohádce "Sněhurka"	12
4	Důležitost fantazie v psychoanalýze	15
4.1	Problém nevědomí	15
4.2	Fantazie.....	16
4.2.1	Proměna rodičů.....	17
4.2.2	Oidipské konflikty.....	17
5	Význam archetypů	18
5.1	Archetypy.....	18
5.2	Archetypy v pohádkách	18
5.2.1	Stín.....	19
5.2.2	Anima a animus.....	20
5.2.3	Slunce a měsíc.....	20
5.2.4	Stařec.....	21
6	Základní funkce pohádek	22
6.1	Obnova, únik, útěcha	22
6.1.1	Obnova (renewal)	22

6.1.2	Únik (escape)	22
6.1.3	Útěcha (reassurance)	22
7	Srovnávací interpretace pohádek	24
7.1	Český folklor a sběratelství	24
7.1.1	Karel Jaromír Erben	24
7.1.2	Božena Němcová	26
7.2	Anglický folklor a sběratelství	28
7.2.1	Joseph Jacobs	28
7.3	Charakteristika postav	29
7.3.1	Erben	29
7.3.2	Němcová	31
7.3.3	Jacobs	32
7.4	Význam prostředí	34
7.4.1	Erben	34
7.4.2	Němcová	35
7.4.3	Jacobs	36
7.5	Úloha nadpřirozena v konfliktu dobra a zla	37
7.5.1	Erben	37
7.5.2	Němcová	38
7.5.3	Jacobs	40
7.6	Motiv zkoušky	43
7.6.1	Erben	43
7.6.2	Němcová	43
7.6.3	Jacobs	45
8	Závěr	46
9	Bibliografie	49
10	Přílohy	52
10.1	Příloha 1	52
10.2	Příloha 2	53

1 Úvod

V této práci se budu zabývat srovnáváním témat a motivů v českých a anglických pohádkách. Práce je pomyslně rozdělena na teoretickou a praktickou část.

V teoretické části se zaměřím na obecné aspekty pohádky. Budu se opírat o názory řady teoretiků, kteří se tímto problémem již zabývali, což mi umožní na pohádku nahlédnout z různých pohledů.

Nejprve se pokusím pohádku definovat, určit její význam pro dětský vývoj, přiblížit její všeobecně platnou strukturu a funkce jednotlivých postav. Tolik tedy po formální stránce, dále se zaměřím na čistě psychologické faktory. Nejprve se budu věnovat přechodovým rituálům, které jsou v pohádkách obsaženy. Následující dvě kapitoly pak budou vycházet z myšlenek dvou nejvýznamnějších psychologů v této oblasti, aplikovaných jejich žáky na problematiku pohádek. Z obsáhlého materiálu vyberu pro moji práci nejdůležitější prvky z obou oblastí a zaměřím se rovněž na nesporný význam pohádek pro vývoj dětské fantazie.

Teoretickou část uzavře kapitola věnovaná třem základním funkcím pohádek.

V praktické části přistoupím již k samotnému cíli této práce, a to ke komparaci anglických a českých pohádek prostřednictvím vlastní interpretace.

Nejprve obecně uvedu základní charakteristiku sběratelství vybraných autorů, abych následně nejvýraznější rysy rozvinula v navazujících kapitolách. Ty budou věnovány vždy stejným faktorům - charakteristice postav, významu prostředí, úloze nadpřirozena v konfliktu dobra a zla a motivu zkoušky. Ke každé kategorii u všech autorů uvedu své poznatky (v souvislosti s nabytými informacemi z teoretické části), které pak na konci práce zobecním a vyvodím z nich patřičné závěry.

Pro účely této práce budou české pohádky zastoupeny K. J. Erbenem a B. Němcovou, jakožto našimi nejznámějšími sběrateli. Anglické pohádky pak budu čerpat z díla J. Jacobse.

2 Pohádka jako celek

Než přistoupíme k výše zmíněným problémům a samotné interpretaci vybraných textů, je nutné si ze všeho nejdříve přiblížit, jak je vlastně samotná pohádka definovaná. Různých definic můžeme nalézt spoustu, jelikož je pohádka komplexním a poměrně složitým útvarům, a tudíž neexistuje jednotné pojmenování tohoto pojmu. Pokusme se tedy nejprve nahlédnout na pohádku z hlediska její charakteristiky, struktury a témat.

2.1 Charakteristika pohádky

V odborné literatuře lze najít velké množství definic pohádky jako žánru, většina z nich se na hlavních rysech shoduje.

2.1.1 Definice pohádky

Labyrint literatury pohádku definuje jako "prozaický žánr lidové slovesnosti s poutavým dějem, v němž dobrý, statečný a obětavý hrdina překonává nástrahy a nebezpečí, aby splnil obtížný a záslužný úkol, a to s pomocí nadpřirozených bytostí nebo kouzelných předmětů."¹ Děj je čtenáři vypravován jako skutečná událost, ale zhodnocení pravdivosti je na každém z nás. "Pohádka se (na rozdíl od pověsti) neváže k žádné historické události ani k určité osobě, není určena ani časově, ani místně. Prostředí, v němž se odehrává děj, i vystupující postavy se charakterizují co nejúsporněji a zcela jednoznačně."² Celé vyprávění je vsazeno do univerzálního rámce, který tvoří ustálené vstupní a závěrečné formule, jako například "Byl jednou jeden král...Za devatero horami, za devatero řekami...- Zazvonil zvonec a pohádky je konec. A jestli neumřeli, žijí dodnes."³

---

¹ KARPATSKÝ, Dušan. *Labyrint literatury*. 4. rozš. a upr.vyd. Praha: Albatros, 2008, 541, [57] s. ISBN 978-80-00-02154-6., s. 366

² Tamtéž, s. 366

³ Tamtéž, s. 366

2.1.2 Druhy pohádek

Způsobů dělení pohádek je mnoho, nejčastěji se setkáme s rozdělením na pohádku lidovou a autorskou.

Lidová pohádka vychází z folkloru, patří k nejstarším formám ústní lidové slovesnosti. Autor není známý, tyto pohádky se po celé generace šířily především ústním podáním. V 19. století se lidové pohádky těšily značné oblibě sběratelů pohádek, vznikaly tzv. literární adaptace. Nejvíce se o jejich rozšíření zasloužili K. J. Erben a B. Němcová, později se jim budeme plně věnovat v interpretační části.

Naopak **pohádka autorská** je dílem konkrétního autora. Ač jsou tyto pohádky obecně chápány jako moderní, není tomu tak. Vyskytovaly se už ve středověku a renesanci, kdy byla známá témata (například rytířská epika) přepracována do jiného prostředí s odlišnými hrdiny, aby byla přístupnější více lidem. Mezi nejvýznamnější české autory bychom měli zařadit především bratry Čapkovy, M. Macourka, J. Wolkeru nebo J. Wericha. Ze zahraničních autorů by to byli především W. Hauff, H. Ch. Andersen a O. Wilde.

Dále se pohádky dělí podle povahy hrdinů a děje na kouzelné, zvířecí, legendární a novelistické. Pro nás bude zásadní první jmenovaná, tedy **pohádka kouzelná**. Právě o ní zvláště platí předchozí charakteristika, tedy, že se zakládá "na pravdivých představách o přírodě a lidské společnosti i o silách řídících běh světa."⁴ Vystupují v ní "víly, sudičky, čarodějnice, obři...stolečky, které se samy prostírají, a děj směřuje obvykle k šťastnému závěru, kdy dobro nakonec zvítězí nad zlem a slabší nad silnějším."⁵

Pro **zvířecí pohádky** jsou charakterističtí zvířecí hrdinové, kteří vystupují jako lidé. Ve své podstatě jsou tyto pohádky podobné bajkám, protože "mají alegorický význam a neskrývanou didaktickou moralitu."⁶ Slouží k vychovávání dětí k poslušnosti, zvířata pomáhají ke snazšímu ztotožnění.

---

⁴ KARPATSKÝ, Dušan. *Labyrint literatury*. 4. rozš. a upr.vyd. Praha: Albatros, 2008, 541, [57] s. ISBN 978-80-00-02154-6., s. 367

⁵ Tamtéž, s. 367

⁶ URBANOVÁ, Svatava a Milena ROSOVÁ. *Žánry, osobnosti, díla*. 5. uprav. a dopln. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005, 239 s. ISBN 80-7368-046-7., s. 53

"V **pohádkách legendárních** vystupují zjednodušeně a zlidštěně pojaté postavy biblické."⁷ Kategorizace bývá složitější, protože příběhy jsou často řazeny k legendám nebo pověstem; jako celek patří do žánru folklorního.

2.1.3 Pohádka jako předmět zkoumání

Otakar Chaloupka v souhrnném díle *Slovník* předkládá, že se pohádka zdá být jasně definovatelným epickým útvarem, který se od pradávna šířil ústním předáváním z generace na generaci a později byl zaznamenáván folkloristy v různých podobách. Zároveň však upozorňuje, že tato zdánlivě jednoduchá charakteristika může mít svá úskalí, protože skutečný původ pohádky v pravém slova smyslu je nadále neznámý. Pohádka je totiž jednou z nejsložitějších literárních oblastí díky rozmanitému stylu zaznamenání. Nelze ji zařadit pouze do epického útvaru, přestože užívá převážně prózu, určité pasáže jsou psány ve verších nebo se veršované s prozaickými pasážemi dokonce střídají. Dále se pak pohádka objevuje i v dramatické podobě.

K dalším záhadám, kterými jsou pohádky obestřeny, patří také výskyt stejných motivů v pohádkách z různých koutů země. Pokud je tomu tak na euroasijském kontinentu, je zde logické vysvětlení o stěhování národů a šíření podobných látek na různá místa kupříkladu obchodníky nebo kočujícími řemeslníky. Avšak toto pravidlo nemůžeme aplikovat na kultury, které mezi sebou nemohly být v kontaktu (podobné pohádkové motivy v Evropě a u Indiánů předkolumbovské Ameriky). Jedno z vysvětlení může být zcela prosté, a to, že lidé mohli dojít ke stejnému vyhodnocení podobných situací nezávisle na sobě. Právě tento fakt nám dokládá univerzálnost konstrukcí pohádkových příběhů a jejich přizpůsobení určité kultuře.

Dalším mýtem, na který tato publikace naráží, je tvrzení, že pohádka je pokaždé lidová a určena dětem. Velká část pohádek má folklorní základ, který sahá až k mýtům, avšak vždy existovaly i pohádky autorské (umělé).

Pohádky byly určeny nejen dětem, ale i dospělým. Ať už jako vzorový příběh, určité morální poselství, jak se správně chovat; anekdoty o lidských slabostech a neřestech, nebo pohádky pro dospělé, často s erotickým nádechem nebo obhroublé.

---

⁷ KARPATSKÝ, Dušan. *Labyrint literatury*. 4. rozš. a upr.vyd. Praha: Albatros, 2008, 541, [57] s. ISBN 978-80-00-02154-6., s. 367

2.1.4 Význam pohádky

Černoušek se ve svém díle *Děti a svět pohádek* zabývá vlivem pohádek na dětskou psychiku a významem jejich vyprávění pro celkový vývoj dítěte. Poukazuje na to, že "pohádka je především útvar uměleckého slova a byla složena k vyprávění, k tomu, aby obraznost slova vyvolávala skryté obrazy imaginace, dřímající v dětské psychice, v mysli posluchače."⁸ Její základní funkcí "je vnést smysl a řád do...nesrozumitelného, téměř chaotického světa"⁹ pomocí jednoduchých zápletek, jasně polarizovaného dobra a zla a v neposlední řadě ztotožněním dítěte s hlavním hrdinou.

Pro dobrý průběh dětství a "pozdější stavbu celistvé, integrované osobnosti dospělého člověka"¹⁰ je pohádka nepostradatelná, protože je zdrojem velmi cenných informací, které se dítě dozví nenásilnou formou na jasně předložených příkladech. Tím získává povědomí o základních životních hodnotách, mezilidských interakcích, etických a mravních dimenzích a možnostech řešení rozličných životních problémů. K ilustraci základních mravních principů pohádka nejvíce využívá kontrastu mezi dobrem a zlem, kdy polarita je jasně vymezena na čistě kladné a čistě záporné charaktery, žádná postava není ambivalentní. Jak je obecně známo, zlo bývá po zásluze potrestáno a dobro odměněno, tudíž si dítě tuto problematiku osvojí snáze. K umocnění své výpovědní hodnoty užívají pohádky blíže nespecifikovaných postav, například "král, který má tři syny, kráska a zvíře, cínový vojáček. Touto univerzální anonymitou mohou oslovovat všechny děti v důležitých fázích osobnostního vývoje."¹¹

Z výše uvedených informací vyplývá, proč se mnoho pohádek stalo nesmrtelnými, klasickými, prokazujícími nadčasovost. Z těchto pohádek lze jmenovat například "Popelku" nebo "Perníkovou chaloupku".

---

⁸ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1990, 187 s., [16] s. obr. ISBN 80-00-00060-1., s. 6

⁹ Tamtéž, s. 7

¹⁰ Tamtéž, s. 27

¹¹ Tamtéž, s. 27

2.2 Struktura pohádky

Ruský folklorista a představitel strukturalismu Vladimír Jakovlevič Propp se ve svém díle *Morfologie pohádky a jiné studie* zabýval historií bádání o pohádce, jejím tříděním a hlavně její vnitřní strukturou. Jeho závěry jsou pro nás naprosto zásadní, protože odkryl, v té době nikým nepopsané, vnitřní zákonitosti, které jsou vlastní všem pohádkám.

Doposud byly pohádky tříděny různými způsoby, například na pohádky s nadpřirozeným obsahem, pohádky ze života a pohádky o zvířatech. Propp však tato dělení zpochybnil s ohledem na jejich přílišnou povrchnost a namítl, že jednotlivé prvky se mohou prolínat, tedy že zvířata mnohdy hrají výraznou roli i v pohádkách s nadpřirozeným obsahem a naopak.

Zaměřil proto svou pozornost na strukturu a utřídil sebrané ruské pohádky podle funkcí jednajících osob. Počet těchto funkcí omezil na 31 a všechny podrobně rozepsal (viz Příloha 1). Zjistil, že ve všech pohádkách se objevují stejné motivy, řazené podle stejné posloupnosti, a pohádky se liší jen volbou vystupujících osob a tematickým či místním zařazením. Právě na příkladu pohádkových postav lze vidět jednu zvláštní vlastnost pohádky. Ačkoliv je postav mnoho, v podstatě dělají stejné úkony, jen se liší způsob jejich realizace. "Tím se vysvětluje dvojitá vlastnost pohádky: její překvapivá mnohotvárnost, její pestrost a barvitost a na druhé straně její neméně překvapivá jednotvárnost a opakovatelnost."¹²

2.2.1 Jednající postavy

Jak již bylo výše zmíněno, postavy v pohádkách nejsou ambivalentní, jako je tomu v reálném životě, nýbrž musí být zcela jednoznačné, aby se na nich mohly lépe ukázat příznačné vlastnosti. Jsou tedy veskrze kladné nebo veskrze záporné. Toto tvrzení lze dokázat na hojně využívaném motivu dvou dcer, kdy první z nich je chytrá a milá, druhá naopak hloupá a zlomyslná. Tento kontrast je také často doprovázen i vnější charakteristikou: kladná postava většinou bývá krásná nejen

---

¹² PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Vyd. tohoto souboru 2. Přeložil Miroslav Červenka. Jinočany: Nakladatelství H a H, 2008, 343 s. ISBN 978-80-7319-085-9., s. 26

zevnitř, ale i zvenčí; záporná má pak pokřivený charakter i vzhled. Dalším příkladem jasného odlišení postav je také kontrast dobrosrdečné maminky a zlé macechy.

Propp jednající postavy rozlišil podle sedmi základních okruhů jednání, které v pohádce vykonávají, jsou to: škůdce, dárce, pomocník, hledaná osoba¹³, odesílatel, hrdina a nepravý hrdina. Z tohoto výčtu lze usoudit, že postavou nemusí nutně být jen člověk, ale i zvíře či dokonce neživá věc. Konkrétní postava také nemusí být zahrnuta čistě jen v jednom okruhu, tedy dárce může zároveň vystupovat jako pomocník, škůdce jako bezděčný dárce (působící proti své vůli)¹⁴ apod. V této souvislosti vyslovil Propp důležitou myšlenku, že u postav není důležité "to, co chtějí dělat, jakými city jsou vedeny, důležité jsou jejich činy jako takové."¹⁵ Tedy, "ať jsou city odesílatele nepřátelské, neutrální nebo přátelské, nemá to vliv na průběh děje."¹⁶

2.2.2 Funkce jednajících osob

Na začátku pohádky je nastíněna určitá výchozí situace. Čtenář je seznámen s budoucím hrdinou, jeho rodinou a podmínkami, ze kterých pochází. Tato situace není přímo funkcí, avšak morfologicky je velmi důležitá. Počáteční situace bývá téměř idylická, je zdůrazněno štěstí a blahobyt, což slouží jako kontrast k pozdějšímu neštěstí a hrdinovým peripetiím (které jsou často způsobeny hrdinovým neuposlechnutím určitého zákazu nebo příkazu - viz později).

Po výchozí situaci následují samotné funkce. Jak již bylo řečeno, je jich omezený počet (31), každá následující funkce vyplývá z té předchozí a zároveň se nevylučují. V jednom příběhu se nemusí objevit všechny, jedinou podmínkou je zachování jejich posloupnosti.

Prvních sedm funkcí plní roli jakési přípravné části pohádky, kdy je počáteční idylický stav narušen náhlým odchodem, ať už rodičů za prací, na dlouhou cestu nebo v zesílené formě i smrtí. Dále je hrdinovi uložen určitý zákaz, který je následně porušen, což otvírá cestu škůdci, jež se náhle objevuje na scéně s cílem hrdinovi škodit (což jasně vyplývá už z jeho pojmenování). Postava škůdce je pro příběh nepostradatelná, projevy

---

¹³ Propp vycházel z ruských pohádek, použil proto termín carova dcera (hledaná osoba) a její otec.

¹⁴ "Jaga, která unese chlapce, strká ho do pece a pak je jím okradena o kouzelný šátek."

¹⁵ PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Vyd. tohoto souboru 2. Přeložil Miroslav Červenka. Jinočany: Nakladatelství H a H, 2008, 343 s. ISBN 978-80-7319-085-9., s. 67

¹⁶ Tamtéž, s. 67

škůdcovství otvírají expozici a umožňují dramatickou zápletku celé pohádky, zaměříme se tedy přímo na něj.

Škůdce nejdříve vyzvídá informace o své oběti, ať už přímou komunikací s touto osobou nebo nepřímou skrz nechtěné indicie, vyslané postavami z okolí oběti. Po získání všeho potřebného oběť oklame (často prostřednictvím přeměny v jinou bytost) a začíná škodit jí i jejímu okolí. Propp vyhodnotil celou škálu forem projevů škůdcovství, uveďme si zde pro ilustraci alespoň některé z nich: únos, uvěznění, uloupení kouzelného prostředku, začarování, ublížení na těle (až zabití).

V této chvíli se na scéně objeví hrdina, který se škůdcem svede boj. Propp dělí hrdiny na dva typy, hledače a postiženého. Hledač, jak už je patrné z jeho pojmenování, dostává informaci o jisté události, na jejíž popud se vydává do světa (hledání unesené princezny, ztracené sestry apod.). Roli zprostředkovatelů zde často hrají stařenky nebo náhodně potkané osoby. Naopak tzv. hrdina postižený se na cestu nevydává z vlastního uvážení, nýbrž je vyhnán, tajně propuštěn z vězení nebo jinak odveden.

Kdybychom se na boj hrdiny se škůdcem podívali komplexně, tak zpočátku hrdina vždy prohrává, avšak vyřešením úkolů, hádanek nebo svou dobrosrdečností od dárců získává potřebné informace (případně i kouzelné předměty), jak škůdce zneškodnit. S dárci se hrdina setkává náhodou, často v lese nebo na cestě. Velkou úlohu v boji hrají také hrdinovi pomocníci, které mnohdy obdrží rovněž po splnění zadaného úkolu.

Poté pohádka končí šťastným završením událostí a odměnou hrdiny nebo se může po zdánlivě zdárném boji objevit nový škůdce a zápletky se s mnoha obměnami opakuje.

2.3 Historické kořeny kouzelné pohádky

Teorií o vzniku a šíření pohádky je mnoho, nejčastěji se uvádí teorie mytologická, migrační a antropologická. Podle **mytologické teorie**, kterou vypracovali bratři Grimmové, jsou pohádky zbytky starých mýtů asijské pravlasti, které obsahovaly nevědecké teorie o chodu světa. Tuto teorii vyznával i K. J. Erben. **Teorie migrační** hovoří o šíření syžetů vzniklých na jednom místě. Tímto místem má být podle T. Benfeye Indie, odkud se pohádky dostaly skrze obchodní cesty nebo stěhování

obyvatel do Evropy. Obě zmíněné teorie však měly mnohá úskalí, zejména nedokázaly vysvětlit existenci stejných motivů u kultur, které spolu v kontaktu být nemohly. Vznikla proto **teorie antropologická**, která praví, že podobné pohádky vznikaly nezávisle na sobě a podobnost látek vysvětluje obdobnými kulturními, hospodářskými a sociálními podmínkami. Každá kultura měla své zvyky a rituály, které byly svým způsobem podobné, protože čerpaly z původních primitivních představ (například o posmrtném životě nebo magii).

Historickými kořeny pohádky se zabýval také Propp, cíleně se zaměřil na otázku vzniku jednotlivých motivů, z čeho vycházely a proč z nich vznikla právě pohádka. Všímal si zvláště konkrétních typů prostoru, jejichž význam spojoval s funkcí starých iniciačních rituálů (les, řeka, jezero, zámek, chaloupka). Jde zde zejména o setkání s nebezpečím či tajemstvím.

3 Přechodové rituály

V této kapitole se zaměříme na rituály, jejich význam v životě člověka podle Genepovy teorie, a pokusíme se aplikovat vybrané rituály na problematiku pohádek. Nejdříve je tedy nutné přiblížit si, jak jsou rituály vlastně definovány.

3.1 Rituály

Rituál je způsob chování, který má určitá pravidla. Spočívá v opakování symbolických činností, prováděných ve stejném sledu a slouží k úspěšnému dosažení cíle a upevnění společenské organizace. Často bývá součástí kultů nebo náboženství, může být vykonáván jedincem i skupinou. V minulosti byl rituálům přikládán velký význam, jejich prostřednictvím lidé navazovali kontakt s "jinými světy", zajišťovali si přízeň božstev nebo komunikovali s mrtvými.

I v současnosti jsou rituály pro člověka velmi důležité, neboť jejich opakování vnáší do našeho života řád a klid, zároveň ozvláštňuje všední život. Z hlediska vývoje člověka rituály usnadňují přechod z jednotlivých fází života do druhých (z puberty do dospělosti) nebo do nových rolí (svatba).

Genep se touto tematikou podrobně zabývá v díle *Přechodové rituály*, kde rituály v základní charakteristice rozděluje, mimo jiné, na přímé a nepřímé. **Přímé rituály** jsou podle něj ty, které mají "okamžitou účinnost bez zásahu autonomního činitele, jako prokletí, uhranutí atd."¹⁷ Účinek těchto rituálů je automatický. **Nepřímý rituál** je pak "jakýsi počáteční úder, který uvádí do pohybu autonomní nebo zosobněnou sílu...například démona...nebo nějaké božstvo, kteří zasáhnou ve prospěch osoby, která rituál provedla - ...modlitba, kult...k účinku...dochází odrazem."¹⁸ Pro naši práci je též důležité uvést dělení rituálů na **pozitivní**, které se snaží dosáhnout nějakého efektu, a **negativní**, které se mu chtějí naopak vyhnout.

Genep dále určil fáze přechodových rituálů, které jdou v každé kultuře ve stejné posloupnosti, a to: "preliminární (odloučení), prahové (pomezí) a postliminární

---

¹⁷ GENNEP, Van Arnold a Helena BEGUIVINOVÁ. *Přechodové rituály*. Praha: NLN nakladatelství Lidové noviny, 1997, 205 s. ISBN 80-7106-178-6., s. 17

¹⁸ Tamtéž, s. 17

(sloučení, přijetí)."¹⁹ Člověk je tedy nejdříve odloučen od původní skupiny, pomocí obřadu překoná pomezí, aby se mohl následně začlenit do nové skupiny.

V první fázi je jedinec izolován od ostatních, vydává se na cestu, aby se odloučil od symbolů charakterizujících jeho předchozí stav. V další fázi prochází samotnou proměnou, nachází se v jakémisi "mezistavu", kdy není svým minulým "já", ale ani tím budoucím. Je vystaven obtížným zkouškám, ze všech fází je tato nejméně příjemná. V poslední fázi je jedinec znovu začleněn do společnosti, s novým statutem, avšak i s novými povinnostmi.

Samotné přechodové rituály Gennep roztřídil na několik složek, řazené podle jednotlivých etap života člověka, které podrobně rozebral. Nám plně postačí si tyto složky pouze vyjmenovat, jsou to: těhotenství a porod, narození a dětství, iniciační rituály, zasnuby a svatba, pohřební obřady, jiné skupiny přechodových rituálů.

3.1.1 Význam přechodových rituálů

Jednotlivé fáze přechodových rituálů jsou pro pohádkový příběh důležité, velmi zjednodušeně řečeno, tvoří základní kostru příběhu. Hrdina v průběhu děje prochází podobnými fázemi, od odluky (když se vydává z rozličných důvodů na cestu) až po šťastný návrat, kdy je obohacen o nové zkušenosti a morálně vyztužen. Pro pohádku je nejvíce charakteristické zvláště druhé stádium, symbolizováno cestou a obtížnými zkouškami, kterým je hrdina vystaven.

Nyní se zde pokusíme nastínit některé rituály, které se často v pohádkách nacházejí.

Jak již bylo výše zmíněno, nejdůležitějším prvkem je **cesta**. Hrdina se na ni vydává sám, z různých důvodů; často hnán nedostatkem, ztrátou blízké osoby nebo bývá přímo povolán (někdy i proti své vůli). Zpočátku příběhu bývá ostatními podceňován až vysmíván, protože je odlišný od ostatních. Toto jeho rozhodnutí a počáteční status lze zahrnout do preliminární fáze. V průběhu cesty se setkává s průvodcem, osobou opředenou tajemstvím, většinou jí bývá moudrý stařec (stařena). Nikdy se nejedná o obyčejného smrtelníka, tato osoba má kouzelnou moc, často je obdařena jasnovidnými schopnostmi. Vždy se objeví ve chvíli nejvyšší nouze, když je hrdina bezradný a stává se průvodcem iniciačním procesem.

---

¹⁹ GENNEP, Van Arnold a Helena BEGUIVINOVÁ. *Přechodové rituály*. Praha: NLN nakladatelství Lidové noviny, 1997, 205 s. ISBN 80-7106-178-6., s. 19

Fázi pomezí charakterizují nejrůznější zkoušky a úkoly, které jsou na hrdinu kladeny. Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, v této fázi se hrdina neobejde bez pomocníků; zkoušky bývají tak obtížné, že by je sám splnit často nedokázal.

Důležité je též **prostředí**, kterým cesta vede. Většinou jde o pustiny, pouště, hluboké lesy, které jsou "územím nikoho", což umocňuje hrdinovu rozpolcenost mezi dvěma duchovními světy. Úlohu prostředí můžeme zařadit k doplňujícím zkouškám, které se vyskytují v průběhu celé cesty. Hrdinovi bývá cesta co nejvíce znesnadňována, ať už prvky zastrašovacími (příšery, zapovězená území), přírodními překážkami (bažiny) nebo nejrůznějšími svody (bludičky). Závěrem lze říci, že cesta symbolizuje rituál k dospělosti, kdy se z hrdiny mnohdy podceňovaného a duševně nevypělého stane úspěšný a vyrovnaný jedinec.

Za další doplňující rituály lze považovat i **zařikadla** (vyřčení kouzelných formulí, přivolání pomocníků, čarování), rituální **vzorce chování** (3x udeřit do skály, 3x obejít určité území) nebo rituály spojené s **časem a prostorem** (kouzelná moc při úplňku, nalezení pokladu/léku při Svatojánské noci).

Důležitou roli hrají i **magická čísla**, nejčastěji se setkáváme s číslem 3 (tři hádanky/úkoly, tři sudičky, tři sourozenci), 7 (šťastné číslo, sedmimílové boty, sedm trpaslíků), 9 (za devatero horami, řekami), 12 (dvanáct měsíčků - rok), 40 nebo 100.

3.1.2 Rituály v pohádce "Sněhurka"

Pro uvedení konkrétních příkladů některých rituálů nám poslouží pohádka "Sněhurka" (viz Příloha 2) od bratří Grimmů. Záměrně byla vybrána jakožto velmi známá, avšak pro nás "neutrální" pohádka, protože tomuto tématu se ještě budeme věnovat později, v interpretační části práce. V této pohádce lze nalézt nespočet rituálů. Pokud bychom vycházeli z Genepovy teorie, tak nejvýraznějšími jsou rituály odlučovací (pohřební obřady), ale vyskytují se zde i stavy pomezí (smutek, cesta, zkoušky). Rituály přijetí lze nalézt jen v náznacích, konkrétně přijetí cizince, které zde však nehraje větší roli. Patrná je i symbolika čísel, můžeme se s ní setkat i v samotném názvu pohádky, často je jmenována s přídomkem "...a sedm trpaslíků". Pojdme se tedy postupně zaměřit na výše vyjmenované.

Jak již bylo zmíněno, velkou roli hrají **pohřební obřady a rituály**. Setkáme se s nimi již na začátku příběhu, kdy král-vdovec nedbá dodržení obvyklé doby smutku a brzy po smrti manželky se ožení. Trestem je mu zlá královna, která se stává hlavním škůdcem příběhu (zároveň i kontrastem k předchozí hodné královně). Samotné pohřební rituály pak přicházejí téměř na konci příběhu, když je Sněhurka domněle mrtvá. Trpaslíci u ní po tři dny a tři noci truchlí - číslovkami je zde zdůrazněna doba, po kterou je nutno smutek držet, aby obřad proběhl správně. Genep smutek definuje jako "stav pomezí pro pozůstalé, do nějž vstupují odlučovacími rituály a z nějž vystupují rituály opětovného začlenění do obecné společnosti...ukončení smutku se někdy časově shoduje s přijetím zemřelého do světa mrtvých."²⁰ Hlavním cílem je tedy vyrovnání pozůstalých se smrtí blízké osoby a umožnění jejího plynulého přechodu na další pouť. Důležité je též zajistit, aby duše zemřelého nebyla ničím vázána ke světu minulému. Často se prováděly očistné rituály, ať už přímo osob zúčastněných pohřbu, nebo i celého domu. V naší pohádce jsou tyto rituály naznačeny vynesemím skleněné rakve se Sněhurkou na horu a neustálým střežením rakve trpaslíky.

Stavy pomezí jsou zde zastoupeny Sněhurčinou **cestou a zkouškami**, kterým je z královniny zvěle vystavena. Zkoušky jsou tři a probíhají formou pokoušení, kterému Sněhurka vždy podlehne. Dvakrát ji zachrání trpaslíci, potřetí už vše vypadá beznadějně.

Cestu můžeme chápat v pravém slova smyslu jako úsek v hlubokém lese, kterým Sněhurka putuje, než dojde k chaloupce, ale i přeneseně jako cestu k dospělosti. Na začátku příběhu je Sněhurka popisována jako malé dítě, na konci už jako mladá žena. Veškeré změny mohly proběhnout paradoxně ve stavu "smrti"; podle informací, které shromáždil J. G. Frazer (na kterého odkazuje ve svém díle Genep), byly dospívající dívky "izolovány, někdy dokonce považovány za mrtvé a pak vzkříšené"²¹. Ačkoli iniciační rituály nelze zcela ztotožnit s rituály dospělosti, v tomto případě se mohou vzácně shodovat. Sněhurčinu smrt lze tedy přeneseně chápat i jako rituál dospělosti. V uložených zkouškách neobstála a vždy podlehla pokušení, byla proto považována za mrtvou a jen náhoda jí zajistila štěstí s princem.

---

²⁰ GENNEP, Van Arnold a Helena BEGUIVINOVÁ. *Přechodové rituály*. Praha: NLN nakladatelství Lidové noviny, 1997, 205 s. ISBN 80-7106-178-6., s. 137

²¹ Tamtéž, s. 69

Jak již bylo uvedeno výše, rituály přijetí cizince se zde vyskytují jen v jednom případě, když Sněhurka nalezne chaloupku, postupně ochutná všechno jídlo a vyzkouší všechny postele. Ačkoli tím narušila veškerá pravidla, trpaslíci ji přijmou a nabídnou společné soužití.

Mezi další, samostatné, rituály můžeme řadit královnino neustálé opakování **formule směrem k zrcadlu**, narcistickou potřebu neustále být ujišťována o své jedinečné kráse. Zajímavý je rovněž **rituál pozření nepřítele**, čímž královna vykonává pomstu. Domnívá se, že játra a plíce, která nechala podávat k večeři, patří skutečně Sněhurce - představují pro ni důkaz o její smrti.

V příběhu se též hojně vyskytují **čísla**, již bylo zmíněno sedm trpaslíků (+ postýlek, talířků a světýlek), tři zkoušky, tři dny a tři noci smutku. Na úplném začátku se ještě setkáme se třemi krůpějemi krve, které skanou na zasněžený okenní rám. Tyto krůpěje dají vznik samotné Sněhurce. Její matka totiž vysloví touhu mít dítě "rudé jako krev, bílé jako sníh a černé jako okenní rám z ebenového dřeva"²², když se píchne jehlou do prstu.

Tato pohádka má nespočet odlišných převyprávění, z původní verze bratří Grimmů se většinou naprosto vytratil motiv třech zkoušek - první dvě návštěvy bývají vynechány, královna přichází přímo s jablkem a Sněhurka hned zemře. Také zmizel motiv náhody, princ často Sněhurku přivede zpět k životu polibkem. V původní verzi sluha upustí rakev, což způsobí otřes a Sněhurce následně vypadne sousto otráveného jablka z úst. V souvislosti s mylnou snahou o přizpůsobení pohádek dětem je vypouštěna i krvavá hostina a závěrečný krutý trest pro královnu. Toto oklešťování je poněkud nešťastné, jelikož tím pohádka ztrácí množství důležitých rituálů a často může ztratit i původní smysl mylnou interpretací.

---

²² Pohádky.org, Server plný pohádek pro malé i velké. Jitka Martináková a Petr Macek. *Sněhurka*. Dostupné z: <http://pohadky.org/index.php?co=pohadka&pohadka=332>

4 Důležitost fantazie v psychoanalýze

Z pohledu psychoanalýzy, jak popsal v knize *Za tajemstvím pohádek* Bettelheim, je pohádka důležitým prvkem ve vývoji dítěte, zejména při "překonávání narcistických zklamání, oidipkých dilemat, sourozenecké žárlivosti"²³, ale i při získávání vlastního místa ve světě a chápání morálních hodnot. Dítě nejdříve potřebuje "porozumět, co se děje v jeho vědomé bytosti, aby si mohlo poradit i s tím, co se odehrává v jeho nevědomí."²⁴ Právě pohádka je k tomu vhodným prostředkem díky svým bohatým fantazijním obrazům, které si dítě snáze zpracovává - například do podoby denních snů. Důležitou úlohu pohádky lze tedy spatřit i při tvoření dětské představivosti a fantazie.

4.1 Problém nevědomí

Nevědomí je u dítěte i dospělého "mocným určujícím činitelem chování"²⁵. Jeho potlačení a zabránění přístupu do vědomí může vést k celé řadě problémů, až k "těžkému narušení osobnosti."²⁶ Naopak přiznání si jisté přítomnosti nevědomých sil (destruktivních emocí - zlost, žárlivost, závist) může pomoci tyto síly oslabit.

V naší kultuře se dětem často předkládají mylné názory, že člověk je přirozeně dobrý, jeho temná stránka neexistuje. Převažuje snaha ukázat dětem jen slunné stránky věcí, evokovat jen příjemné představy a potlačovat jejich úzkosti nebo zmatené či dokonce násilnické fantazie. To však v dětech vyvolává zmatek nebo dokonce odpor k sobě sama, protože ví, že "ony vždycky dobré nejsou, a často - dokonce i když dobré jsou - by raději nebyly."²⁷

Právě pohádky se s těmito problémy vypořádávají nejlépe, jelikož "staví dítě přímo tvář v tvář základním lidským krizím"²⁸ a ukazují, že zlo je přítomno stejně jako dobro. Vysílají k dítěti jednoznačné poselství, že jedině odvážným bojem proti, mnohdy nespravedlivým, nepříznivým osudu se s krutým světem lze měřit nejlépe. Bez složitějších

---

²³ BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*. Přeložil Lucie Lucká. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, 335 s. ISBN 80-7106-290-1., s. 10

²⁴ Tamtéž, s. 10

²⁵ Tamtéž, s. 11

²⁶ Tamtéž, s. 11

²⁷ Tamtéž, s. 11

²⁸ Tamtéž, s. 12

zápletek uvádějí skutečnosti stručně a jasně, i co se citlivých témat týče - jako například smrt nebo stárnutí.²⁹ Právě tato jednoduchost umožní dítěti lépe se orientovat v nastalých životních situacích.

Užívají k tomu nejrůznějších fantazijních výjevů, srovnatelných s našimi nevědomými procesy, kde se nic neřídí podle zaběhlých časových, místních nebo logických zvyklostí. Ztotožnění se s hrdiny obou polarit (dobra i zla) dítěti pomáhá poznávat své protikladné tužby a lépe se vyznat i v sama sobě.

4.2 Fantazie

Jelikož rozumové schopnosti dítěte nejsou ještě plně vyvinuty, jeho mysl se řídí hlavně fantazií. Pohádka funguje stejně jako dětské fantazijní představy. Začíná reálnou situací (chudí rodiče nevědí, jak uživit děti), poté se vydává na rozmanitou pouť do světa fantazie (setkání s perníkovou chaloupkou a ježibabou), aby nakonec opět zakotvila ve šťastném skutečném světě, zbaveném kouzel. Tím dítěti vysílá důležitý signál, že na jeho fantazijních představách není nic špatného, pokud v nich však nezůstane. Po celou dobu totiž dítě chápe, že pohádka nevypráví o reálných, časově zakotvených situacích a místech, ale že k němu promlouvá skrz symbolické významy.

Pokud se dítěti těchto pohádek nedostává a jsou mu vyprávěny pouze tzv. "pravdivé příběhy", může to negativně ovlivnit jeho další vývoj. V dospívání se mohou objevit problémy s nenávisí k racionálnímu světu a přílišným únikem do světa fantazie, kterým si kompenzuje nedostatek z dětství. Později však mohou být následky mnohem horší, jedinec zcela ztrácí kontakt s realitou, což může negativně ovlivnit i společnost. V nejlepším případě pak má pocit, že jeho životu stále něco chybí, není úplný.

Bettelheim se dále zabývá problémy, kdy je fantazie důležitá ve správném vstupu do další fáze dětského vývoje - principem slasti versus principem reality, proměnami rodičů, oidipkými konflikty, problémem integrace, dosažením autonomie apod. My si zde můžeme uvést stručné charakteristiky těch nejvýraznějších.

---

²⁹ Pohádka mnohdy začíná smrtí rodičů nebo stárnoucím králem, který chce předat vládu jednomu ze synů.

4.2.1 Proměna rodičů

Dítě nechápe, jak je možné, že stejná osoba se k němu může chovat zcela rozdílnými způsoby, protože ještě nerozumí složitým vztahům. Proto si ve své fantazii vytvoří dvě odlišné osoby - například hodnou babičku, která mu dává dárky, a naopak zlou, která ho kárá. To mu pomůže zbavit se strachu a zlostných myšlenek, které pociťuje směrem ke zlé babičce, v kterou se proměnila ta hodná, a zároveň ví, že tento stav není trvalý. V pohádce "Červená Karkulka" je tento případ ukázán na proměně hodné babičky ve vlka.

4.2.2 Oidipké konflikty

U chlapce se tyto konflikty projevují nenávisť k otci, se kterým soupeří o pozornost matky. Touží ho odstranit z cesty, aby mohla matka obdivovat jen jeho, avšak zároveň cítí úzkost, protože otce chápe jako důležitou osobu v chodu a obživě rodiny. Je tedy bezradný, žádné rady mu nečiní úlevu. Tu může nalézt opět v pohádkách, pomocí fantazií, ve kterých nenápadný hrdina vítězí v souboji s drakem (otcem) a zachraňuje princeznu (matku), se kterou bude žít navěky. Pomocí pohádek dále pochopí, že ve skutečnosti netouží přímo po matce, ale po krásné ženě, kterou ještě nepotkal.

U dívek je naopak žárlivá matka překážkou ve společném soužití s otcem. V pohádkách často nabývá podoby zlé macechy, ale zároveň se vyskytuje i v podobě hodné maminky (často zemřelé, v příběhu upozaděné - dívka její milující péči stále potřebuje). Sama sebe dívka vidí jako krásnou nevinnou pannu, která je ze zvlé macechy izolována od okolního světa, zvláště pak od mužských nápadníků. Otec bývá popsán jako hodný, leč neschopný pomoci. Do této charakteristiky bychom mohli zařadit pohádky jako "Sněhurka" nebo "Locika".

Pohádky jsou tedy velmi důležitým prvkem v této fázi vývoje dítěte - pomocí nich si děti mohou "plně užít oidipké uspokojení ve fantazii, přitom mít dobré vztahy k oběma rodičům ve skutečném životě."³⁰ bez zbytečných výčitek nebo pocitů provinilosti.

---

³⁰ BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*. Přeložil Lucie Lucká. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, 335 s. ISBN 80-7106-290-1., s. 113

5 Význam archetypů

Tato kapitola bude vycházet z myšlenek C. G. Junga, které v knize *Psychologický výklad pohádek* přibližuje jeho následovatelka M. L. von Franz. Jung zpočátku zastával stejné názory jako Freud, postupem času vytvořil vlastní teorii (analytickou psychologii), která se od psychoanalýzy v mnoha ohledech liší. Rozlišil pojem kolektivní nevědomí, "neuvědomovanou tendenci interpretovat různé dění určitým způsobem"³¹, které obsahuje veškeré zkušenosti lidstva a dědí se z generace na generaci. Touto teorií lze vysvětlit i výskyt stejných motivů v pohádkách u odlišných kultur, jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách. Opakované motivy pak označuje jako archetypy.

5.1 Archetypy

Podle Junga existuje na každou typickou životní situaci určitý archetyp, je jich tedy stejné množství jako těchto situací. Neustálým opakováním v průběhu dějin se zafixovaly do nevědomí nikoliv jako obrazy, ale vzorce, formy bez obsahu. Aktivují se tehdy, pokud člověk prožije situaci, která danému archetypu odpovídá a projeví se jako emoční prožitek, fantazijní obraz nebo pohnutka k určitému chování.

Jung archetypy podrobně rozdělil, "pro formování osobnosti jsou nejdůležitější následující archetypy: persona, anima a animus, stín a Já (Self)."³² Jejich bližší popis uvedeme později v následujícím oddělení této kapitoly.

5.2 Archetypy v pohádkách

V pohádkách jsou archetypy zobrazovány "v jejich nejjednodušší...a nejpřesnější podobě"³³, aby skrze ně bylo možné nejlépe porozumět procesům, probíhajícím v nevědomí. Díky tomu jsou pohádky velmi důležitým materiálem pro zkoumání nevědomí.

---

³¹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Základy psychologie*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, 356 s. ISBN 80-246-0841-3., s. 42

³² Tamtéž, s. 244

³³ FRANZ, Marie-Louise von. *Psychologický výklad pohádek*. Vyd. 1. Přeložil Jan Černý. Praha: Portál, 1998, 182 s. ISBN 80-7178-260-2., s. 15

Von Franz ale zároveň poukazuje na problematiku identifikace a interpretace archetypů v pohádkách, jelikož spolu souvisejí a navzájem se přesahují - je lehké se v nich ztratit nebo vidět všude souvislosti jen k jednomu z nich.

5.2.1 Stín

"Stín představuje živočišnou, pudovou složku naší bytosti, kterou jsme zdělili v evolučním vývoji"³⁴, jinými slovy, je součástí osobního i kolektivního nevědomí. Jde o vůbec nejsilnější archetyp, zastupuje silné emoce a základní instinkty. Je důležité ho přijmout jako svoji nutnou součást a dále s ním pracovat. V konfrontaci s Freudovou psychoanalýzou bychom ho mohli přirovnat k "id".

V pohádkách se vyskytuje pouze jeho kolektivní část - například stín hrdiny. Podle von Franz se "tato postava...ve srovnání s hrdinou jeví jako primitivnější a instinktivnější, nemusí však být morálně méněcenná."³⁵ Najdeme ale i případy, kdy se stínová postava v ději vůbec nevyskytuje a je zastoupena pozitivními i negativními rysy přímo v hrdinovi. Pokud je hrdina příliš kladný, objeví se jeho stín, který je projektován do jiné osoby. V příběhu má negativní, rušivou funkci a jeho úkolem je rozsévat nepřátelství. Na hrdinu má však paradoxně dobrý vliv, jelikož ho podněcuje vykonat hrdinský čin. Poté ztrácí svoji moc, protože hrdina už dokáže sám jednat. Můžeme se setkat i s pozitivním stínem, jenž bývá zobrazován v postavě pomocníka, který hrdinovi pomáhá plnit složité úkoly.

Ženský stín se v pohádkách nevyskytuje příliš často, pokud ano, jde o jednoduchá vyprávění založená na kontrastu dvou protikladných sester, kdy hodná je odměněna, zatímco zlou postihne trest. Další verzí je pak zlá macecha, nutící nebohou dívku vykonávat všechny práce.

---

³⁴ VÁGNEROVÁ, Marie. *Základy psychologie*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, 356 s. ISBN 80-246-0841-3., s. 244

³⁵ FRANZ, Marie-Louise von. *Psychologický výklad pohádek*. Vyd. 1. Přeložil Jan Černý. Praha: Portál, 1998, 182 s. ISBN 80-7178-260-2., s. 91

5.2.2 Anima a animus

Jde o "archetypy mužského a ženského principu...každý člověk má v sobě oba."³⁶ Oba provádějí člověka nevědomím za účelem jeho hlubšího poznání.

Anima se nachází v mužské psyché jako nevědomý ženský protipól, je "odvozena z obrazu matky."³⁷ Pro muže představuje fantaskní svět, vtahuje ho do bezvýhodných situací, do vztahů a zmatků. Těmito peripetemi má muž dojít k poznání svého "bytostného Já". Zároveň o ní hovoříme jako o archetypu života.

V pohádkách mívá podobu začarované princezny, o kterou hrdina usiluje. Začarování symbolizuje její vytěsnění do nevědomí v mužské psyché.

Animus má naopak v ženském myšlení mužské rysy (touha po moci, surovost, lov). Ve své negativní podobě představuje pro ženu ohrožení, snaží se ji zcela odříznout od světa, což způsobuje její ztrápenost a pasivitu, nebo naopak agresivitu. Trpí sebelítostí, pocitem marnosti a falešným pocitem viny, zároveň ale vede skrytý fantazijní život o vlastní nadřazenosti a slávě. Vypořádat se s animem lze opět jen přetrpěním.

V pohádkách ho můžeme nalézt jako otcovskou postavu, která se snaží dceru zcela izolovat od světa. Von Franz dále uvádí příklad princezny ovládané animem, která pohrdlivě a kriticky hodnotí nápadníky, až jí otec přiřkne žebráka. Mezi další důsledky posedlosti animem můžeme zařadit i přílišnou zvědavost, na kterou často ženské postavy v pohádkách doplácují.

5.2.3 Slunce a měsíc

"Slunce a měsíc...jsou protiklady, které často uzavřou sňatek - je to obraz sjednocení objektivního vědomí s animou, mužského logu s ženským erodem. Díky tomuto sjednocení proudí do vědomí postupně stále více a více energie, která způsobuje pozitivní vztah ke světu a možnost více milovat a tvořit."³⁸

---

³⁶ VÁGNEROVÁ, Marie. *Základy psychologie*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, 356 s. ISBN 80-246-0841-3., s. 244

³⁷ FRANZ, Marie-Louise von. *Psychologický výklad pohádek*. Vyd. 1. Přeložil Jan Černý. Praha: Portál, 1998, 182 s. ISBN 80-7178-260-2., s. 59

³⁸ Tamtéž, s. 128

O měsíci von Franz píše jako o symbolu ženského principu, který "představuje ženský postoj k vnitřnímu a vnějšímu světu, přijímání a zachycení toho, co se děje."³⁹ Ač je měsíc příbuzný slunci, nevyzařuje tak jasné světlo a je na něm závislý - bez slunce by své světlo neměl. Slunce je tedy pravým božstvem, je to "zdroj vědomí uvnitř nevědomí."⁴⁰

5.2.4 Stařec

Jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách, se starcem se v pohádkách setkáváme jako s důležitým pomocníkem, který se hrdinovi ukáže v čase nejvyšší nouze. "Představuje koncentraci duchovní síly...zavádí skutečně objektivní myšlení."⁴¹ Mívá podobu kouzelníka, kněze, učitele nebo jiné uznávané autority.

---

³⁹ FRANZ, Marie-Louise von. *Psychologický výklad pohádek*. Vyd. 1. Přeložil Jan Černý. Praha: Portál, 1998, 182 s. ISBN 80-7178-260-2, s. 124

⁴⁰ Tamtéž, s. 152

⁴¹ Tamtéž, s. 120

6 Základní funkce pohádek

J. R.R. Tolkien se ve své knize *Pohádky*⁴² zabývá charakteristikou tzv. "pravé" pohádky a odlišuje ji od ostatních pokusů o pohádku nebo jiných podobných příběhů. Dále se zamýšlí nad jejím původem, komu je určena a nakonec uvádí, pro nás zásadní, funkce pohádky.

6.1 Obnova, únik, útěcha

Mimo tyto funkce Tolkien určil i důležitost fantazie, ale tou jsme se podrobněji zabývali již v samostatné kapitole. Zdůraznil hlavně přínos fantazie pro rozvoj myšlení vytvářením imaginativních představ. Zaměříme se tedy na samotné funkce.

6.1.1 Obnova (renewal)

Obnovou rozumí "znovunalezení jasně představy"⁴³, osvobození se od všednosti, která nás obklopuje. Pokud bude člověk nahlížet na věci jiným pohledem, uvidí na věcech, které mu zevšedněly, opět něco zvláštního, nového.

6.1.2 Únik (escape)

Nad únikem uvažuje ze dvou pohledů - moderního a klasického. Moderním rozumí únik od "ošklivého" přetechnizovaného světa zpět k přírodě a jejím tajům, které pohádka skýtá. Zásadním únikem, který se v pohádkách a legendách objevuje od pradávna, je pak únik před "hladem, žízní, chudobou, bolestí, smutkem, nespravedlností, smrtí."⁴⁴

6.1.3 Útěcha (reassurance)

Útěcha je pro Tolkiena nejdůležitější funkcí, klade proto velký důraz na nutnost šťastného konce pohádek. Svě tvrzení vysvětluje na příkladu vztahu tragédie a dramatu. "Tragédie je pravou formou Dramatu, jeho nejvyšší funkcí - opak je pravdou

---

⁴² Teoretické myšlenky jsou obsaženy v druhé části knihy - v eseji *O pohádkách*.

⁴³ TOLKIEN, J. Roverandom. *"O pohádkách", Pohádky*. Praha: Winston Smith. 1992. ISBN 80-85643-05-7., s. 164

⁴⁴ Tamtéž, s. 172

o pohádce."⁴⁵ Tento opak vyjadřuje pojmem **eukatastrofa** ("dobrá katastrofa"), což znamená situaci, kdy za zdánlivě neřešitelně špatným koncem následuje konec dobrý, který není očekáván. Peripetie označuje pojmem **dyskatastrofa** (smutek, nezdár), přičemž jsou pro děj nutné, jelikož způsobí překvapení a radostné nadšení čtenáře.

Dobré pohádky lze tedy podle Tolkiena poznat tak, že obsahují uspokojující rozuzlení, dobrý hrdina je odměněn, zatímco zlo, křivdy a nespravedlnosti potrestány. Touto problematikou se budeme podrobněji zabývat v interpretační části, jelikož jde o význačný rys v tvorbě námi vybraných autorů.

---

⁴⁵ TOLKIEN, J. Roverandom. *"O pohádkách", Pohádky*. Praha: Winston Smith. 1992. ISBN 80-85643-05-7., s. 174

7 Srovnávací interpretace pohádek

Nyní se můžeme zaměřit přímo na náš konkrétní problém - komparaci českých a anglických pohádek. České pohádky v této práci reprezentují K. J. Erben a B. Němcová (jakožto naši nejznámější sběratelé), anglické pak J. Jacobs. Z důvodu značné odlišnosti pohádek Erbeny a Němcové proběhne zároveň komparace i mezi těmito dvěma autory.

Pro lepší uvedení do problematiky se nejprve zaměříme na obecnou charakteristiku výše zmíněných autorů a sběratelství.

7.1 Český folklor a sběratelství

Do ohniska zájmu se v české literatuře folklor dostal v době Českého národního obrození, kdy sloužil jako zdroj "jazykového a literárního sebeuvědomění."⁴⁶ V lidové slovesnosti se nejvíce odrážela národní povaha, proto ji obrozenečtí badatelé sbírali, dále upravovali nebo z ní jen čerpali pro vlastní tvorbu. Mezi naše nejznámější sběratele patří kromě výše zmíněných autorů i F. L. Čelakovský, F. Bartoš nebo P. J. Šafařík; zahraničním sběratelům dominují bratři Grimmové.

Mezi jednotlivými sběrateli panovaly rozdíly, zejména co se přístupu k látce týče. Někteří pohádky pouze přepisovali, na textech nic neměnili a tyto autentické pohádky pak byly předmětem studia folkloristů. Námi zvolení autoři zastupovali druhý proud - tvořili tzv. literární/autorské adaptace lidových pohádek. Sesbírané pohádky dle svého uvážení měnili v duchu poetizace a zdůraznění vytyčených cílů, avšak ani tyto změny nesměly být výrazné, aby nedošlo k rozbití základních pohádkových principů.

7.1.1 Karel Jaromír Erben

A. Haman o Erbenovi v knize *Trvání v proměně* hovoří jako o vrcholném představiteli "vlastenecké romantické linie"⁴⁷, který ke sběratelství přistupoval vědecky

---

⁴⁶ CHALOUPEK, Otakar. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti*. vyd. 1. Brno: [s.n.], 2005, 1116 s. ISBN 80-86785-03-3, s. 80

Dostupné z: <https://ceskaknihovna.files.wordpress.com/2013/02/start.pdf>

⁴⁷ HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. 2. rev. vyd. Praha: ARSCI, 2010, 326 s. ISBN 978-80-7420-011-3., s. 101

(z čehož vyplývá i obsáhlost jeho knih a fakt, že na jednotlivých dílech pracoval až několik let).

Ve sbírkách *Písně národní v Čechách* (1839-1845) a *Prostonárodní české písně a říkadla* (1862-1864) směřoval svůj zájem na národní písně a říkadla, kde se snažil zejména o autenticitu původní podoby. Sesbíraný materiál se stal základem pro autory dětské literatury, ačkoliv sám Erben tvorbu pro děti nezamýšlel. V průběhu let obrátil svou pozornost i na pohádky, které však byly souborně vydány až v roce 1905 pod názvem *České pohádky*.

K pohádkám přistupoval pod vlivem bratří Grimmů, tedy spatřoval v nich zbytky starých mýtů (toto bylo charakteristické i pro další vědecké bádání pod vlivem romantismu), byly dle něj zdrojem přirozené symboliky a lidové filosofie. Z velmi obsáhlého materiálu se pak snažil získat jejich původní tvar. Stejně jako národní písně a říkadla byly pohádky určeny dospělým.

"Erbenovy pohádky mají pevnou kompozici, která souvisí s jeho představou, že lze rekonstruovat systém mytologických symbolů. Čas, místo, děj a charaktery postav jsou určovány rámcově, protože nositelem děje je funkce postavy v sledu motivů. V průběhu děje se postavy nevyvíjejí, mají svou pozici v zákonech protikladu."⁴⁸

Díky této obecnosti se pohádky stávají nadčasovými - ty nejznámější z jeho tvorby (především "Zlatovláska" nebo "Tři zlaté vlasy děda Vševěda") byly vzorem pro tvorbu dalších autorů. Jako u většiny pohádek jsou i zde kladné postavy odměněny a záporné potrestány, zvláště pak trest (a zdůraznění morálních hodnot skrze něj), je pro Erbena velmi důležitý. Mezi další využívané prostředky patří časté dialogy, lidová rčení, otázky nebo oslovení.

Jakožto znalec slovanských jazyků Erben sbíral a přepracovával vedle českých pohádek i pohádky slovanské ve snaze dokázat společnou mytologii slovanských národů. Sledoval hlavně obsahovou stránku, ze které se snažil odkrýt jednotlivé typy pohádek, které by dokázaly platnost dobových teorií vzniku pohádek. Z tohoto důvodu shromážděné texty zkracoval, především pak popisné pasáže (které byly dle něj k původním textům přidány až postupem času), protože "odvracejí pozornost od

---

⁴⁸ URBANOVÁ, Svatava a Milena ROSOVÁ. *Žánry, osobnosti, díla*. 5. uprav. a dopln. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005, 239 s. ISBN 80-7368-046-7., s. 54

pohádkového děje a zdržují jeho spád"⁴⁹, stejně tak jako "různé detaily, kterými se pohádkový text stává příliš konkrétní."⁵⁰

Nejtypičtějším se pro jeho tvorbu staly balady - sbírka *Kytice z pověstí národních* (1853), kde se zabýval hlavně otázkou lidských vztahů, vinou a trestem, který vždy následuje. Jeho zájem o balady lze vidět i v pohádkách. Například v krátké pohádce "Hádanka" se vyskytují až baladické prvky podobné motivům obsaženým v *Kytici* - tragická láska, vražda, morbidní rituál, krutá odplata.⁵¹

Erbenova tvorba měla na českou literaturu významný vliv, zvláště pak v 50. letech 19. století, kdy národ v době úzkosti a beznaděje potřeboval povzbudit a utěšit s odkazem na lepší, spravedlivou budoucnost. Východisko Erben viděl v mravnosti a návratu k víře v působení osudových sil. Vytvořil tedy svébytnou národní literaturu, která pochází z folklorní tvorby, ale zároveň reaguje na otázky tehdejší doby.

V naší práci budeme vycházet z knihy *Pohádky*, která obsahuje mimo českých pohádkových příběhů i ostatní pohádky slovanské (tyto do naší práce zahrnovat nebudeme). České pohádky lze ještě dále dělit na kouzelné, z venkovského prostředí a zvířecí (zvláštní pozornost budeme věnovat pohádkám kouzelným).

7.1.2 Božena Němcová

Naproti tomu Němcová, ač se Erbenovými pohádkami inspirovala, k pohádkové tradici přistupovala zcela opačně. Ve své sbírce *Národní báchorky a pověsti* (1845-1847), kde nalezneme notoricky známé pohádky jako "O Slunečníku, Měsíčníku a Větrníku" nebo "O princezně se zlatou hvězdou na čele", pracovala s pohádkovými motivy "volně, řídila se vlastním citem pro text."⁵² Vkládala do nich vlastní názory na svět, zvláště pak své ideje spravedlivé společnosti, kde jsou lidé ohleduplní a vzájemně si nápomocní.

---

⁴⁹ FORMÁNKOVÁ, Věra. *K Erbenovu překladu slovanských pohádek*. článek z čas. Naše řeč, roč. 55, č. 2-3. 1972.

Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5631>

⁵⁰ Tamtéž

⁵¹ Královnin nápadník zabije svého soka, pročez královna z jeho kostí nechá zhotovit číši, svícny a sedadlo a pozve vraha na večeři. Jelikož neuhodne hádanku (která odkazuje k zavražděnému milenci), je popraven a královna zůstává do smrti svobodná.

⁵² URBANOVÁ, Svatava a Milena ROSOVÁ. *Žánry, osobnosti, díla*. 5. uprav. a dopln. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005, 239 s. ISBN 80-7368-046-7., s. 54

Často využívala hrdiny prostého původu, ve kterých se odrážela lidová moudrost a vytříbený charakter. Lidový hrdina jednal svobodně a svým důvtipem překonával "nejen překážky na cestě k cíli, nýbrž i stavovské předsudky."⁵³ Díky svým mravním, intelektuálním a citovým kvalitám se pak po zásluze stal spravedlivým vládcem, který byl lidu blízký. Touhu po vládci tohoto charakteru lze spatřit v mnoha dobových obrozeneckých dílech; pokud bychom zůstali u stejné autorky, můžeme uvést například novelu *V zámku a podzámčí* (1857).

Díky své empatii a citlivosti Němcová ve svých pohádkách pečlivě propracovávala charaktery hrdinů, zaměřovala se zvláště na dívčí a ženské postavy. Tuto formu přenesla i do svých povídek, ze kterých můžeme jmenovat nejvýznamnější: *Divá Bára* (1856), *Čtyry doby* (1856), *Baruška* (1853).

Odlišnost od Erbena lze spatřit i ve výskytu popisných pasáží. Jak již bylo zmíněno, Erben je ze sesbíraného materiálu vypouštěl, Němcová naopak záměrně přidávala popisy "různých detailů z reálného života (popis oděvů, náradí apod.). Tím zkonkréťovala a rozšiřovala obraz prostředí pohádkového světa."⁵⁴ V souvislosti s tímto "zcivilněním" pohádky využívala Němcová též méně kouzelných prostředků, které nahrazovala živým pomocníkem. Fantaskní jevy sice pomáhají při vývoji děje, avšak netvoří podstatu příběhu. Z tohoto důvodu lze o jejích pohádkách hovořit jako o tzv. dokumentu doby.

Co se jazykové stránky týče, často využívala různá nářečí, s kterými se setkávala na častých cestách po Čechách⁵⁵, a vytvářela tím "obraz celonárodního života."⁵⁶ Během manželova přesunu na Slovensko převyprávěla i pohádky slovenské (*Slovenské báchorky a pověsti* - 1857 až 1858).

Nejvíce se však do české literatury zapsala svým dílem *Babička* (1855), kde formou idealizujícího obrazu vzpomínala na dětství a opět kladla velký důraz na lidové tradice a základní morální hodnoty.

---

⁵³ HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. 2. rev. vyd. Praha: ARSCI, 2010, 326 s. ISBN 978-80-7420-011-3., s. 151

⁵⁴ Tamtéž., s. 151

⁵⁵ Její manžel Josef Němec byl v důsledku svého úřednického povolání nucen často měnit bydliště.

⁵⁶ HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. 2. rev. vyd. Praha: ARSCI, 2010, 326 s. ISBN 978-80-7420-011-3., s. 151

7.2 Anglický folklor a sběratelství

7.2.1 Joseph Jacobs

Jacobs "byl badatelem v oboru židovské historie...zájem o židovství ho přivedl k obecnějšímu zájmu o folklor."⁵⁷ Ač se narodil v Austrálii (do rodiny anglických emigrantů), většinu života prožil v Anglii. Poslední léta života trávil v USA, kde působil jako editor *Encyklopedie židovství*. Jeho práce pomohla zpopularizovat mnoho rozmanitých pohádek (vedle anglických i židovské, keltské nebo indické) a sám se stal jedním z nejpopulárnějších autorů anglicky psaných pohádek. V naší práci budeme vycházet hlavně z jeho sbírky *English Fairy Tales* (1890), mezi další díla můžeme zařadit i sbírky *Celtic Fairy Tales* (1892), *More English Fairy Tales* (1894) nebo *Indian Fairy Tales* (1912).

V předmluvě ke knize *English Fairy Tales* Jacobs sám vysvětluje své postupy při sbírání pohádek. Snažil se sesbírat to nejlepší, odkud jen mohl - některé pohádky pocházejí od anglických imigrantů žijících v Americe, jiné převypravuje tak, jak je slyšel v dětství v Austrálii, jedna z nejlepších pohádek pak údajně pochází z úst anglického cikána.

Vycházel jak z mluvených, tak i tištěných zdrojů, což způsobuje značnou různorodost sbírky. Lze v ní proto nalézt mnoho rozmanitých příběhů - od tradičních pohádek přes zvířecí bajky až k žertovným anekdotám nebo nonsensu. Dle svých slov Jacobs zachránil a převyprávěl i ty pohádky, které se zachovaly už jen ve formě balad.

Co se týče jazyka, musel některé pohádky zjednodušit do přijatelné podoby, ze skotských pohádek odstranil dialekt, protože by ho děti nečetly. Jeho hlavním cílem bylo, aby pohádky byly čteny ústně, proto jazyk stylizoval do vyprávění staré dobré chůvy.

V poznámkách na konci knihy pak ke každé pohádce uvádí zdroje, úpravy, kterých se dopustil, a případnou podobnost látek s pohádkami jiných zemí. Pohádky dále doplňuje svým komentářem a zajímavými postřehy.

---

⁵⁷ *Anglické pohádky: English fairy tales*. Přeložil Jiřina Zachová. Praha: Garamond, 2005, 189 s. ISBN 80-86379-85-x., s. 3

Ve sběratelství byl Jacobs inspirován prací bratří Grimmů, přeneseně lze tedy říci, že zastupoval proud romantického nacionalismu. Viděl potřebu pozvednout téměř zapomenuté anglické příběhy, aby děti měly i jiné zdroje než německé a francouzské, ale na rozdíl od ostatních nacionalistů tak činil bez většího patosu. V jeho přístupu k pohádkám můžeme rovněž vidět jisté paralely k vědeckému přístupu Erbena.

7.3 Charakteristika postav

7.3.1 Erben

Již po několika přečtených pohádkách lze spatřit společné rysy většiny hrdinů Erbenových kouzelných příběhů. Jde převážně o mužské postavy z královských rodů, které se z různých pohnutek vydávají na cestu. Řada pohádek začíná přáním starého krále ("Dlouhý, Široký a Bystrozraký"; "Živá voda"; "Pták Ohnivák a liška Ryška"), jinde se na cestu hrdina vydává sám ("Drak dvanáctihlavý"; "Dvojčata") nebo je poslán sobě nadřazenou osobou, často dílem náhody ("Zlatovláska"; Tři zlaté vlasy Děda-Vševěda"; Tři přadleny").⁵⁸

Postavy nejsou příliš detailně propracovány, jejich hlavním cílem je zadaný úkol splnit, tedy nevybočit z tradice a dodržet zaběhlý řád světa odstraněním zla. Značným způsobem je zde uplatňována osudovost, kdy je hrdinův osud často určen již při narození (Plaváček v pohádce "Tři zlaté vlasy Děda-Vševěda"). Hrdinové jsou poměrně pasivní, zjednodušeně řečeno vybaveni jen svým dobrým charakterem, a řadu zkoušek za ně vykonají jejich pomocníci.

Ve svých příbězích Erben často využívá k zobrazení moralizujícího podobenství motivu třech synů. Ke štěstí přichází vždy nejmladší z nich, který je všemi podceňovaný, ne-li vysmíváný. První dva bratři vystupují jako suverénní, avšak morálně nedospělí jedinci, kteří se snadno nechají zlákat materialistickými požitky pohádkového světa. Nejsou jim cizí ani nejrůznější intriky a lži ve snaze získat slávu a bohatství pro sebe, avšak na tyto způsoby vždy doplatí a spravedlnost se obrátí ku prospěchu syna nejmladšího. Na druhé straně stojí tedy na první pohled znevýhodněný nejmladší syn, kterému se nedostává patřičného uznání a často i materiálního zajištění

---

⁵⁸ Problematice cesty a zkouškách s ní spojených se budeme věnovat v dalších podkapitolách.

(výzbroj, peníze). Své bratry však převyšuje dobrosrdečností, pokorou a hlavně morální nezkažeností.

Nelze však říci, že hrdina musí nutně být veskrze kladný, v průběhu příběhu se objevuje i jeho stín. Mnohokrát se můžeme setkat s neuposlechnutím rad moudrého pomocníka, což se hrdinovi na čas vymstí, nakonec se ale vše obrátí v jeho prospěch. Dobré skutky plní se samozřejmostí (v příběhu jsou často jen naznačeny zdánlivě bez odezvy, aby se mu později přičetly k dobru - pohřbení dlužníka na vlastní náklady v pohádce "Živá voda") nebo na přímé požádání postižených (častý motiv rozdělení se o jídlo, například v pohádce "Pták Ohnivák a liška Ryška").

Na první pohled je též patrná Erbenova snaha o zobecnění, anonymitu, která umožňuje lépe koncipovat předávané poselství. Jelikož příběh není vázán na konkrétní osoby (Erbenovy postavy mají zřídka vlastní jména), lze za jednotlivé postavy dosadit kohokoliv a příběh dosahuje nadčasového rázu. Důležité je celkové poselství, nikoli konkretizace. Setkáváme se tedy nejčastěji s obecným pojmenováním (královic, bratr, panna, sedlák), s pojmenováním podle signifikantní vlastnosti (Plaváček, Děd-Vševěd, Zlatovláska, Otesánek) nebo, jak již bylo řečeno, méně užitými vlastními jmény (Liduška, Jiřík, Vaněk).

S ženskými hrdinkami se setkáváme jen zřídka ("Hrnečku, vař!"; "Tři přadleny"), ženské postavy obecně jsou popisovány jako krásné, na první pohled nedosažitelné panny, o které hrdina úspěšně usiluje. Nejčastěji tedy plní funkci animy - vnášejí hrdinu do nebezpečných dobrodružství, ve kterých mu jde často o život. Můžeme se však setkat i s jejich funkcí pomocníka, kdy hrdinovi samy přímo či nepřímo pomáhají ("Pták Ohnivák a liška Ryška"; "Zlatovláska"; "Živá voda").

Některé postavy mají až symbolický význam, signalizují mytické spojení člověka s přírodou. Negativní síly, temnota a zima jsou představovány starými ošklivými babicemi. Souvislost můžeme hledat v postavě bohyně Morany, personifikované smrti a zimy, jejíž figuru podle slovanských rituálů lidé házeli po zimě do potoka. Síly lásky, světla a jara pak zastupují mladé krásné panny, jejichž kůže je často bílá až průsvitná, že lze spatřit tepající žíly. Zde jde o symbol neutichajícího života, plodnosti.

Další spojení s přírodou, konkrétně archetyp Slunce, obsahuje pohádka "Tři zlaté vlasy Děda-Vševěda". Děd-Vševěd je vševědoucí pán všeho tvorstva. Na jedné straně

pomáhá, na druhé i škodí (Slunce svým teplem též život dává i bere). Zároveň představuje i koloběh života - ráno je dítě, odpoledne muž a večer stařec.

Několikrát se objevuje i falešný hrdina a přisuzuje si hrdinské činy, kterých se nedopustil, protože po odhalení bývá krutě potrestán (bratři v pohádkách "Živá voda" a "Pták Ohnivák a liška Ryška"; kočí v pohádce "Drak dvanáctihlavý").

V pohádkách z vesnického prostředí jsou hrdiny prostí obyvatelé soužení chudobou, opět jde převážně o muže. Jelikož jsou tyto příběhy spíše podobenstvími, postavy mají symbolický význam. Totéž platí i o alegorických zvířecích pohádkách.

7.3.2 Němcová

Odlišnost hrdinů je patrná na první pohled. Němcová využívá ve větší míře ženskou hrdinku (ze všech vrstev společnosti), která má všechny ctnosti - je odhodlaná, statečná, laskavá a hlavně moudrá. Právě s motivem lidské moudrosti souvisí asi největší rozdíl v charakteru pohádkových postav. Nejsou to již Erbenovy archetypy, co slepě plní zadané příkazy, ale přinášejí do děje vlastní iniciativu (kterou do nich vlastní zkušeností vložila sama autorka), čímž z příběhu vystupují jako živé postavy. Pomocí zdravého rozumu přehytračí ostatní, ať už ku svému prospěchu (obelstění obrů v pohádce "Zlatý vrch"), prospěchu druhých (náprava pyšné princezny v pohádce "Potrestaná pýcha") nebo jen čistě k zisku materiálního bohatství ("Kdo je hloupější"). Touto aktualizací a často i užitím humorných situací se pohádka stává přístupnější a čtenář se může s postavami lépe ztotožnit.

Tím se dostáváme k další odlišnosti, která je čtenáři již od začátku zřejmá - Němcová částečně smazává anonymitu. Většina v příběhu důležitých postav má vlastní jména, často odrážející jejich vlastnosti, atributy (Míroslav, Krasomila, Silomil, Čekanka, Slunečník, Větrník, Bohdanka).

Co se společenského postavení hrdinů týče, v pohádkách Němcové stále vystupuje mnoho králů, princů a princezen, ale vždy je v pohádce jistým způsobem zakomponována sociální otázka a prosté postavy z venkovského prostředí dostávají v příběhu více prostoru. Často jsou to právě tyto postavy, které nejlépe uplatňují svůj selský rozum. Naopak na postavách z feudálního prostředí je viditelná touha Němcové

po spravedlivém vládcí, který bere ohledy na potřeby lidu. Na konci některých pohádek dochází dokonce k prodeji knížectví nebo jeho věnování chudým.

Ve snaze odstraňovat předsudky a bariéry mezi jednotlivými vrstvami společnosti užívá Němcová motivu převleku. Až tehdy, když se postava z vyšší vrstvy zamiluje do protějšku z nižší vrstvy (potažmo osoby zakleté do zvířete), je vyražena pravá identita.

Důležitým rozdílem je propracovanost popisu a psychologie postav, signifikantním prvkem je zde častá korespondence charakteru se zevnějškem. Na rozdíl od Erbenovských archetypů jsou postavy v pohádkách Němcové důkladně vykresleny, jsou pečlivě vysvětleny veškeré pohnutky, které postavy vedly ke konkrétnímu jednání. Němcová nešetří popisnými přívlastky a zachycením myšlenkových proudů, honících se v hlavách postav.

Co do vnějšího popisu jsou kladné postavy krásné i navenek, záporné mají naopak pokřivené nejen tělo, ale i charakter. Nejlépe toto tvrzení dokládá rozsáhlý popis čarodějnice v pohádce "O Slunečníku, Měsíčníku a Větrníku": *"...vyjde čarodějnice; místo vlasů se jí točila po skráních samá háďata, v očích jí seděli bazilišci, a když otevřela bezzubá ústa, vykukovala z nich hadí žihadla; nos měla jako orličí zobák, tváře zkrabacené..."*⁵⁹

Němcová v postavách hojně využívá symboly živlů (vítr, voda, oheň), často také přírodní síly (Měsíc, Slunce - zastoupeny jsou tedy oba archetypy). Většinou mají charakter hrdinových pomocníků (Měsíčník, Vítr) nebo škůdců (král ohně).

Z dalších archetypů můžeme uvést klasický příklad posedlosti animem v postavě pyšné princezny Krasomily, která je krutá, na své nápadníky má přílišné nároky a pohrdá jimi. V průběhu příběhu je podrobena nevědomé zkoušce krále Míroslava a z posedlosti je vyléčena láskou.

7.3.3 Jacobs

Jelikož, z námi porovnávaných autorů, vycházel Jacobs z nejobsáhlejšího materiálu, jsou jeho hrdinové rozmanití. Pocházejí převážně z vesnického, ale i feudálního prostředí, v bajkách se hrdiny stávají logicky zvířata

---

⁵⁹ NĚMCOVÁ, Božena. *Velká kniha pohádek*. 4. ozš. vyd. Praha: Albatros, 1985. 359 s., CN-11.246/20., s. 91

("The Story of the Three Bears", "Henny-Penny"). V nonsensové pohádce "Sir Gammer Vans" se dokonce setkáváme s vyprávěním v 1. os. j. č.

Důležitým faktorem je, podobně jako u Němcové, konkrétnost. Tu lze spatřit již v názvech jednotlivých příběhů - většinou nesou buď přímo jméno či přízvisko hrdiny ("Kate Crackernuts", "Henny-Penny") nebo alespoň obecné pojmenování ("The Master and his Pupil", "The Three Sillies"). Mnoho postav má nejenže vlastní jména, ale i příjmení (Dick Whittington, Jack Hannaford), proto některé pohádky (konkrétně "Whittington and his Cat") působí spíše jako realistické povídky, které se ve Viktoriánské Anglii vyskytovaly ve značné míře.⁶⁰ Na druhé straně však postavy i přesto působí spíše jako Erbenovské archetypy, zřídka jsou popisovány jejich pocity a pohnutky. Příčinu můžeme hledat v Jacobsově snaze, aby příběh působil jako bodré vyprávění o různých lidských osudech, které lze zaslechnout při společenských setkáních.

Naopak pojetím k Němcové může být využití ženských hrdinek. Odráží se zde snaha vzdorovat viktoriánskému pojetí ženy v domácnosti a typu maskulinního hrdiny. Jacobsovy hrdinky nejsou pasivní a závislé na mužském hrdinství, ale přebírají iniciativu podobně jako Bohdanka v pohádce "Sedmero krkavců". V pohádce "Kate Crackernuts" narušuje Jacobs schéma i volbou nepříliš hezké hrdinky, která se přesto stává princovým zachráncem.

Zajímavé je též rozvíjení tématu lidské hlouposti, které prostupuje velké množství Jacobsových pohádek. Mnohdy má lingvistický ráz - hrdina nerozumí rčením a výpovědi chápe doslovně. V pohádce "Tom Tit Tot" matka řekne dceři, aby vyndala horké vdolky, že ještě "dojdou", protože je dcera všechny sní v domnění, že ještě další skutečně přijdou. Podobná situace nastává v pohádce "Hereafterthis", kde žena vydá úspory vychytralému zloději, který se předstává jako "Strýček Příhoda".

Při rozdělení postav na hloupé a chytré se dále můžeme setkat s inteligentní bystrou ženou a hloupým mužem, který je na ní životně závislý (pohádka "Gobborn Seer"), často v příběhu vystupuje i vícero hloupých postav a Jacobs nechává přímo na čtenáři, ať dle vlastního uvážení rozhodne, kdo je hloupější. Konkrétně série příběhů "The Wise Men of Gotham" již v názvu nese znaky ironie a obsahuje několik krátkých anekdot o příhodách těchto hlupáků.

---

⁶⁰ Konkrétně výše zmíněná pohádka obsahuje podobné motivy jako například *Oliver Twist*.

V pohádkách o lidské hlouposti můžeme vidět i jisté paralely s pohádkami Němcové. Tyto paralely jsou pravděpodobně způsobené hojným tradováním podobných příběhů, založených na pravdivém základě. Motiv hledání "větších hlupáků ve světě" nalezneme v pohádkách "The Three Sillies"⁶¹ a "Kdo je hloupější". Ve druhé jmenované pohádce se pak vyskytuje totožný způsob přechytračení hlupáka jako v Jacobsově pohádce "Jack Hannaford".

7.4 Význam prostředí

7.4.1 Erben

Prostředí v Erbenových pohádkách dotváří podobu přechodových rituálů - hraje důležitou úlohu při hrdinově cestě, během které hrdina překonává značné vzdálenosti. Obecně vzato lze říci, že Erben v kouzelných pohádkách využívá obměny jednoduchého vzoru zámek č.1 - les/moře/města - zámek č.2.

Děj velmi často začíná v "domácím" zámku, kde je naznačen nedostatek, pro který se hrdina musí vypravit na cestu. Cesta, jakožto přechodový rituál vede nejdříve lesem, jakýmsi neutrálním meziprostředím, kde je hrdina vystaven prvním zkouškám, po jejichž úspěšném splnění získává pomocníky. V některých pohádkách ("Dlouhý, Široký a Bystrozraký") hrdina lesem jen projíždí a pomocníky potkává náhodně, splněním úkolu v tomto případě rozumíme fakt, že dotyčné vezme s sebou na cestu. Dále vede cesta přes cizí města až do druhého zámku, kde dochází k samotné zápletce, tedy dalším zkouškám hrdiny.

Erben využívá veškerý prostor: zem (lesy, louky), vodu (moře) i vzduch (cesta přes hory na létajícím vlkovi v pohádce "Živá voda"). Les bývá často dlouhý, temný a neprostupný; moře daleké a hluboké - tyto faktory hrdinovi ztěžují splnění zkoušek (často zde má hledat ty nejmenší předměty), proto většinou pomocníky potkává právě zde. Z lesního prostředí také vyplývá charakter jeho pomocníků, kterými se stávají zvířata (liška, vlk, medvěd, krkavci, mravenci).

Bližší charakteristiku nebo místní zařazení Erben nepřidává z důvodu plynulosti děje - opět vidíme snahu o obecnost a nadčasovost. Zároveň absence rozsáhlejších popisů napomáhá dětské fantazii, každý objekt a místnost si může představit dle svých

---

⁶¹ Jediným rozdílem od pojetí Němcové je zde obrácení rolí - chudí jsou hloupí, zatímco pán chytrý.

představ. Jen zřídka můžeme najít rozsáhlejší popis, který se této formě vymyká, například v pohádce "Dlouhý, Široký a Bystrozraký", kde je na prostor věže s portréty panen užit popis přes více řádků: *"...veliká okrouhlá síň, strop modrý jako nebe v jasné noci, stříbrné hvězdy třpytily se na něm; podlaha zelený hedvábný koberec, a kolem ve zdi dvanácte vysokých oken ve zlatých rámcích..."*⁶²

Zajímavý je popis zámků, které jsou součástí hrdinova úkolu. Svým vzezřením symbolizují náročnost úkolu - první je měděný, druhý stříbrný a třetí zlatý. Symbolika drahých kovů je využita i jako prostředek identifikace hrdiny. V pohádce "Živá voda" jsou falešní hrdinové rozpoznáni špatnou volbou mezi železným a zlatým mostem. V pohádce "Pták Ohnivák a liška Ryška" naopak slouží jako zkouška hrdiny, ve které však neobstojí - mimo jiné neodolá pokušení navléknout koni Zlatohřivákovi zlatou uzdu místo kožené.

V pohádkách z vesnického prostředí má prostředí vedlejší funkci, pouze místně zakotvuje děj. Z použitých lokalit dominuje vesnice a její okolí nebo opět les. Ten už ale neslouží k dokreslení hrdinovy cesty, pomáhá jen k vytvoření obrazu děje.

7.4.2 Němcová

Funkce prostředí jako dokreslovatele hrdinovy cesty je zde využita stejně jako u Erbenových pohádek. Němcová však klade větší důraz na souznění člověka s přírodou a za tím účelem přidává i bližší charakteristiku v podobě podrobnějších popisných pasáží. Z popisu dané lokality lze vycítit i celkovou náladu, která na onom místě panuje. Místa, kde vládne zlo, bývají popisována jako neutěšené pusté krajiny zalité temnotou; naopak vesnice jsou obklopeny loukami a malebnými rybníky. Zde je vhodné uvést příklad popisu prostředí, ve kterém se nachází čarodějnice z pohádky "O Slunečníku, Měsíčníku a Větrníku": *"..k hradu, který stál mezi černými skálami. Místo zahrad byly okolo něho bahna a suchopáry, kde ani bodlák nerostl; místo zdí byl tu černý plot, na němž kolem dokola cosi nastrkáno bylo...spatřil, že jsou to samé člověčí lebky!"*⁶³

---

⁶² ERBEN, Karel Jaromír. *Pohádky*. 3. vyd. Praha: Českosl. spis., 1983. 185 s. CN-8.631/32., s. 8

⁶³ NĚMCOVÁ, Božena. *Velká kniha pohádek*. 4. ozš. vyd. Praha: Albatros, 1985. 359 s., CN-11.246/20., s. 91

Popisem jsou určeny i kontrasty světa bohatých a chudých. Zatímco královské komnaty jsou podrobně vykreslovány, v chudém prostředí je popis omezen na prostou chaloupku obklopenou přírodou. Němcová do textů vkládá i dobové reálie (název platidla, popis oblečení, zpracovávání lnu), což dokresluje život nejen na vesnici a čtenáře obohatí i po kulturně-historické stránce.

Příběhy se podobně jako u Erbena odehrávají na velké ploše, avšak nejsou omezeny na dvě království a les mezi nimi, nýbrž mezistádií je více. Hrdina je při své cestě za vytyčeným cílem posílán pomocníky (často v sourozeneckém vztahu) dál a dál, mapa se tedy jeví rozsáhlejší. Asi nejdelší cestu ujde Libor v pohádce "Zlatý vrch", zjednodušené schéma je následující: domek - královská zahrada - rybníček - pole - hrozné lesy (chaloupka č.1-3) - cesta vzduchem (přes lesy, pole, vesnice, města, moře) - hora - Zlatý vrch (zámek, les, rybník, louka) - cesta zpět s dvanáctimílovými botami - domek - zámek.

7.4.3 Jacobs

Hlavní odlišnost od obou předchozích autorů nacházíme v místní a časové zakotvenosti příběhů. Pohádky "The History of Tom Thumb" či "Jack, the Giant Killer" jsou zasazeny do doby krále Artuše, děj pohádky "Whittington and His Cat" se odehrává za vlády Edwarda III., jinde je čas udán jen obecně. Nonsense v pohádce "Sir Gammer Vans" je patrný již od začátku sdělením "*Last Sunday morning at six o'clock in the evenings...*"⁶⁴. Ve většině příběhů se vyskytují i konkrétní názvy měst nebo oblastí (London, Scarborough, Lancaster).

Jako příklad absolutní časové, místní i charakterové zakotvenosti můžeme uvést příklad z již zmíněné pohádky "Jack, the Giant Killer": "*When good King Arthur reigned, there lived near the Land's End of England, in the county of Cornwall, a farmer who had one only son called Jack. He was brisk and of ready, lively wit, so that nobody or nothing could worst him.*"⁶⁵

Tím však veškerá podrobnost v příbězích končí, stejně jako Erben ani Jacobs neklade důraz na popis přírody nebo prostoru. Za výjimku můžeme považovat příběh

⁶⁴ *More English Fairy Tales* Collected by Joseph JACOBS, London, D. Nutt. 1894.
Dostupné z: <http://www.aren.org/prison/documents/english/6/6.pdf>, s. 20

⁶⁵ *English Fairy Tales* Collected By Joseph JACOBS, an Electronic Classic Series Publication. 2005-2013., s. 63

"Whittington and His Cat", kde je viditelný kontrast v obrazu Londýna jako představy vesničanů: "...and that there was singing and music all day long; and that the streets were all paved with gold."⁶⁶ a reality: "...every way he turned he saw nothing but dirt instead of gold..."⁶⁷.

Děj se tedy nejčastěji odehrává ve vesnickém nebo městském prostředí, výjimkou je opět pohádka "Whittington and His Cat", která obsahuje i epizodu z tropických ostrovů. Více využívané jsou i interiéry, několik pohádek je vyložene statických, odehrávajících se víceméně v jednom domě ("The Story of the Three Bears", "My Own Self", "The Master and his Pupil").

Naopak dynamické pohádky mají charakter nabalujících se příběhů, ve kterých hrdina chodí od jednoho subjektu k druhému, podobně jako Slepíčka v pohádce Němcové ("The Old Woman and Her Pig", "Henny-Penny").

7.5 Úloha nadpřirozena v konfliktu dobra a zla

7.5.1 Erben

V Erbenových pohádkách se nadpřirozeno vyskytuje velmi často, jeho hlavní funkcí je pomoc hrdinovi při plnění zkoušek. Často je využíváno kouzelných pomocníků nebo prostředků. Klasickým příkladem budiž liška Ryška, která je vševědoucí, nápomocna podle potřeby a se vším si ví rady. Dalšími pomocníky jsou již zmíněná zvířata nebo různí prostředníci, kteří mnohdy pomáhají hrdinovi nepřímo (Rozum a Štěstí). Mezi kouzelné prostředky patří živá a mrtvá voda (vyskytuje se ve více pohádkách) nebo hrneček ("Hrnečku, vař!").

Z dalších nadpřirozených bytostí můžeme jmenovat draka, černokněžníka, Děda-Vševěda nebo ptáka Ohniváka, jinak jsou nositeli nadpřirozených schopností často obyčejné postavy.

Zatímco dobro je reprezentováno kladným hrdinou a jeho pomocníky, o kterých již byla řeč, zlo je zobrazováno v podobě škůdců. Ti mohou být očividní - nadpřirozený nepřítel, který užívá čar a kouzel k zabránění hrdinovi zadaný úkol vykonat (černokněžník, babice), ale i skrytí - z hrdinova okolí, o kterých nemá ani tušení

---

⁶⁶ *English Fairy Tales* Collected By Joseph JACOBS, an Electronic Classic Series Publication. 2005-2013., s. 105

⁶⁷ Tamtéž, s. 106

(zlý král v Plaváčkovi) nebo jim během příběhu dokonce pomáhá (vlastní bratři). Zajímavý je způsob konání zla u některých postav - škůdci používají prostředníky (posly, myslivce) a samotného aktu se tak neúčastní.

Po odhalení bývá zlo potrestáno. Erben odsuzuje chamtivost ("Zlatovláska"), požívačnost a touhu mít víc ("Otesánek", "Hrnečku, vař!"), lež a úklady (zlí bratři ve vícero pohádkách). Velký důraz klade na osudovost, přičemž vzepření se osudu opět vede k pádu. Nejlepší příklad lze spatřit na postavě zlého krále v pohádce "Tři zlaté vlasy Děda-Vševěda", který je typickým příkladem anima izolujícího svou dceru. Poté, co vyslechne věštbu sudiček o sňatku své dcery s chudým kovářovým synem, rozhodne se osudu za každou cenu vzdorovat. Zatímco Plaváček se s princeznou navzdory královým úkladům ožení, král sám nakonec skončí jako převozník a nenajde nikdy klidu. Dalším příkladem zahrávání si s osudem (přeneseně možno chápat i jako kritiku nedostatku pokory a hraní si na Boha) je v pohádce "Otesánek" snaha vytvořit si děťátko navzdory osudu sám.

7.5.2 Němcová

Zde se též vyskytují nadpřirození pomocníci, avšak často mají funkci vševědoucích pozorovatelů, kteří hrdinovi pouze určují další směr cesty (bratři Vítr, Měsíc a Slunce v pohádce "Sedmero krkavců"). V pohádce "O Slunečníku, Měsíčníku a Větrníku" stejné postavy naopak hrdinovi pomáhají po celou dobu příběhu využitím sil konkrétních živlů. Lze tedy říci, že Němcová více spoléhá na sílu přírody a její sepjetí s člověkem než na opravdová kouzla prostřednictvím kouzelných předmětů. Často tak nad zlem vítězí lidské ctnosti, jako je moudrost, odvaha nebo nejčastěji opravdová láska (ať už milenecká nebo sourozenecká). Ryze kouzelného pomocníka najdeme v pohádce "Čertův švagr". Čert, postava vnímaná obvykle negativně, v příběhu hrdinovi napomáhá a odměňuje ho kouzelnými předměty. Klasickou dvojznačnou roli pomocníka za upsání duše hraje čert v pohádce "O chytré princezně", nakonec je ale přelstěn bystrou hrdinkou.

Oblíbeným kouzelným motivem pohádek Němcové je metamorfóza. Nejhojněji najdeme metamorfózu nadpřirozenou, v důsledku kletby - proměna zvířat v lidi a naopak (holoubek, labuť, bílý had). Následující příklad z pohádky "Divotvorný meč"

obsahuje dokonce dvojitou přeměnu: "...Vzal meč a jednou ranou uťal bělouškovi hlavu. Vtom vylítla z něho bílá holubička, zatřepala křídly a ze skály ulítla."⁶⁸ Holubice symbolizuje duši v koně zakleté matky, která je nyní volná. V přeneseném významu můžeme metamorfózu vidět i v postavě Pyšné princezny, kdy přímo v psychice Krasomily probíhá konflikt dobra a zla.

Naopak jako motiv omezení moci nadpřirozena lze u Němcové chápat sny, prostřednictvím kterých dostává hrdina varování nebo vnuknutí; někdy však jen předznamenávají další vývoj děje a přecházejí do reality. Nelze přímo mluvit o jejich úloze nadpřirozeného pomocníka, protože ve snu často s hrdinou hovoří zemřelá osoba. Můžeme je chápat spíše jako zásah osudu nebo sílu myšlenek samostatného hrdiny.

Zlo je zde stejně jako u Erbena zastoupeno čarodějnicemi, zlými královnami nebo králi, na druhé straně ale přibývá "civilních" škůdců, kteří hrdinovi škodí ne z principu osudovosti, ale pro vlastní potřebu. Zastupují negativní lidské vlastnosti jako pýchu, chamtivost, závist nebo touhu po moci. Kritiku touhy po bohatství a lidské závisti Němcová vkládá do krátkých narážek, vyskytujících se v téměř všech pohádkách. Jeden příklad za všechny si vezmeme z pohádky "Alabastrová ručička": "*Když přijel domů, bylo koukání, že si veze chudý chalupník koně a vůz; slyšíce, že dostal dobrou službu a že se do města odstěhuje, přáli mu to někteří, a někteří také ne, jak to již bývá.*"⁶⁹ V pohádce "Čertův Švagr" kritika chamtivosti prostupuje celým příběhem.

V řešení otázky dobra a zla jsou pohádky idylické, šťastný konec je zdůrazněn popisem blahobytu a štěstí - pro Němcovou je velmi důležitá funkce úniku a útěchy. Na konec je často přidána určitá moralizující myšlenka (v pohádce "Zlatý vrch" hrdinové věnovali chaloupku chudým, v jiných pohádkách se stali spravedlivými vládci apod.). Zde se znovu projevuje výše zmíněná touha po lepší, spravedlivé společnosti, která funguje na principu vzájemné pomoci.

Zlo je tedy potrestáno, čím se dostáváme k motivu trestu. Navzdory snaze o idylické prostředí Němcová zachovává i některé kruté pasáže trestů. Zatímco Erben se omezil na suché konstatování, že viníci byli setnuti, zazděni do věže nebo ponecháni

---

⁶⁸ NĚMCOVÁ, Božena. *Velká kniha pohádek*. 4. ozš. vyd. Praha: Albatros, 1985. 359 s., CN-11.246/20., s. 46

⁶⁹ Tamtéž, s. 268

ubíjejícímu osudu, zde se můžeme setkat s čarodějnici napůl uvařenou, napůl upečenou v pohádce "O Slunečníku, Měsíčníku a Větrníku"; škaredá baba z pohádky "Zlatý vrch" proměněná ve vola praskne stejně jako královna proměněná ve škaredého pavouka v pohádce "O labuti". Němcová v některých příbězích pomstu vkládá do rukou lidu, aniž si toho zamilovaní hrdinové vůbec všimli ("Sedmero krkavců" - podlá králova sestra je za vlasy hozena na hranici a podpálena). Lze usuzovat, že ponechání detailního popisu trestu má být výstrahou čtenáři - jde tedy o prvek didaktické vsuvky.

7.5.3 Jacobs

Pokud jde o konflikt dobra a zla, lze v příbězích Jacobse nalézt paralely k oběma předchozím autorům. Škůdce, a potažmo zlo, je podobně jako u Němcové představováno spíše civilním nepřítelem, který hrdinovi škodí v důsledku svého negativního charakteru (zlá kuchařka v pohádce "Whittington and his Cat" nebo macecha ve vícero pohádkách). Pojtkem k Erbenově zpracování je pak zejména příběh "The Fish and the Ring", který se svým základním námětem (marný vzdor vůči osudu) shoduje s pohádkou "Tři zlaté vlasy Děda-Vševěda". V Jacobsově pojetí je pak nezvratný osud akcentován v ještě větší míře než u Erbena. Plaváček k získání princezny musí dodatečně plnit úkol (přinést 3 zlaté vlasy), stejně tak je rybářova dcera vystavena zdánlivě nespílitelnému úkolu (najít zlatý prsten). K úkolu však přistoupí pasivně a o vše se postará opět sám osud.

Zajímavý motiv škůdčovství, které se rozvíjí až v důsledku hrdinovy aktivity, je v pohádkách "Jack and the Giant Killer" a "Jack and the Beanstalk". Na počátku prvního jmenovaného příběhu je sice zmínka o zlém obrovi, který souží vesnici, ale následující obři škodí spíše z principu sounáležitosti s předchozím zabitým obrem. Lze tedy říci, že jsou k aktivitě podníceni až Jackovým napadením. Podobně i v druhé jmenované pohádce Jack naruší život obrů a ohrožen na životě je až po odcizení jejich kouzelných prostředků.

V mnoha pohádkách se opravdový nepřítel dokonce nevyskytuje vůbec a zlo je zastoupeno negativními vlastnostmi přímo v nitru postav. V těchto případech příběh

plní spíše funkci podobenství ("A Son of Adam").⁷⁰ Dále je častým motivem opět lidská hloupost jako směšný, avšak mnohdy nebezpečný prvek ("Henny-Penny", "The Master and his Pupil"). Obecně řečeno jsou tedy tyto příběhy charakteristické spíše soubojem chytrých a hloupých postav než svážením dobra se zlem.

Setkáváme se zde i se zástupným škůdcovstvím - v pohádce "Kate Crackernuts" využívá zlá královna kořenářčina kouzla ke svým zlým úmyslům, podobně jako královna v pohádce "O labuti" od Němcové.

Jacobsovy pohádky se od předchozích liší i ve funkci útěchy, která je mnohdy neúplná nebo dokonce chybí. Neúplnou funkcí rozumíme případy, kdy má příběh šťastný konec, ale škůdce není potrestán ("Kate Crackernuts") nebo o jeho osudu není bližší zmínka ("The Story of the Three Bears"): *"Out the little old Woman jumped; and whether she broke her neck in the fall; or ran into the wood and was lost there...I cannot tell..."*⁷¹ Dokonce se můžeme setkat i s odpuštěním ze strany hrdiny. Konkrétně v příběhu "Whittington and his Cat" se dobrosrdečný hrdina po nabytí bohatství s nepřátelskou kuchařku podělí.

V příbězích o lidské hlouposti jsou hloupí hrdinové potrestáni právě svou zabedněností, která je omezuje v dosažení hodnotnějšího života ("The Wise Men of Gotham", "Mr Vinegar") a naopak, když baron v pohádce "The Fish and the Ring" pochopí, že vzepřít se osudu je nemožné, jsou mu předchozí úklady odpuštěny a trest není nutný.

Co se týče kouzelných prostředků, v Jacobsových příbězích se nevyskytují příliš hojně. Od předchozích pohádek se též liší způsob jejich získání - hrdina k nim přichází často náhodně nebo je přímo odcizí. V pohádce "Kate Crackernuts" hrdinka zaslechne při rozhovoru víl informace o kouzelné hůlce a ptáčkovi a následně pomocí lsti tyto předměty od vílího mláděte získá. Podobně je tomu v příběhu "Jack and the Beanstalk", kde hrdina sice získá kouzelné fazole výměnou za krávu, ale figurují pouze jako prostředník ke vstupu do kouzelného světa. Samotné kouzelné prostředky, které vedou ke zlepšení života (kouzelnou slepici a zlatou harfu), Jack poté ukradne

---

⁷⁰ Muž lká nad těžkou prací a své útrapy přičítá Adamovu provinění. Tvrdí, že by na Adamově místě byl rozumnější a neselhal by. Potom, co je podobné zkoušce podroben z iniciativy svého pána, však také pokušení neodolá.

⁷¹ *English Fairy Tales* Collected By Joseph JACOBS, an Electronic Classic Series Publication. 2005-2013., s. 63

obrovi. V pohádce "Three Feathers" lze vycítit i mírný prvek ironie či nonsensu, když hrdinku za její zvědavost sice stihne trest, ale veškerou práci za ni vykonají kouzelná peříčka, která jí manžel sám věnuje.⁷²

V příběhu "The Master and his Pupil" se setkáváme s obdobným motivem špatně využitého kouzelného prostředku, který se vyskytuje i v Erbenově pohádce "Hrnečku, vař!". V obou případech jde o předmět, který je při správném užití schopen uživateli ulehčit, či jinak zpříjemnit život. V Erbenově pojetí jde o hrneček, který vaří kaši, zatímco Jacobs využívá několika rozličných předmětů a velké kouzelné knihy. Avšak v případě nepoučeného uživatele (v příběhu "The Master and his Pupil" přímo hloupého) se tento prostředek mění v předmět život znepríjemňující či dokonce ohrožující. Je zde tedy znovu rozvíjeno téma lidské hlouposti a zvědavosti, která se stává nebezpečnou nejen pro konkrétní osobu, ale i pro okolí: *"In vain he cried; the evil spirit would not be dismissed, and to this day he would have been pouring water, and would have drowned all Yorkshire."*⁷³

Podobně jako s kouzelnými prostředky je tomu i v případě kouzelných postav - není jich příliš. Nejvíce prostoru dostal v pohádce "Tom Tit Tot" stejnojmenný skřítek, z dalších kouzelných postav můžeme jmenovat čaroděje Merlina ("The History of Tom Thumb"), ďábla Beelzebuba ("The Master and his Pupil") nebo čarodějnici a víly ("Kate Crackernuts").

Nejvíce kouzelných postav a prostředků nalezneme v pohádce "Jack, the Giant Killer". Jak je již z názvu patrné, jsou jimi obři, které Jack zabíjí nejen pomocí své bystrosti, ale i s využitím kouzelných prostředků (sedmimílové boty, neviditelný plášť, kouzelná čepice a meč).

---

⁷² Dívka neodolá pokušení spatřit tvář svého manžela na světle, čím aktivuje kletbu a muž je proměněn v sokola. Následuje zkouška v podobě sedmi let služeb pradelny.

⁷³ *English Fairy Tales* Collected By Joseph JACOBS, an Electronic Classic Series Publication. 2005-2013., s. 50

7.6 Motiv zkoušky

7.6.1 Erben

Hrdina během příběhu plní většinou tři hlavní zkoušky, které jsou mnohdy ještě rozděleny do třech dílčích částí. Dochází tedy k jakémusi vrstvení zkoušek - pokud chce hrdina získat hlavní cíl, musí nejdříve pomoci jiné postavě k dosažení jejího cíle. Nejlépe znatelné je to v pohádce "Pták Ohnivák a liška Ryška". Hrdina se vydává z popudu otce hledat ptáka Ohniváka, liška Ryška ho dovede k cíli, avšak neuposlechnutím jejích rad je vystaven dalším úkolům a musí získat i koně Zlatohříváka a Zlatovlásku. Neuposlechnutí zákazu nebo příkazu je společné většině Erbenových pohádek, ale i přes toto pochybení hrdina získává ještě dvě další šance na splnění - nikdy není ihned zatracen.

Poté, co hrdina odevzdá důkaz o vykonání zkoušky (hledaný subjekt - tři zlaté vlasy, princezna; nebo předmět přímo jako důkaz - jazyky draka), dostává za odměnu ruku princezny, královskou korunu a bohatství. Poslední (zvířecí) pohádka " Slepíčka a kohout" se ale od všech předchozích liší - nedochází v ní k naplnění jedné ze základních funkcí pohádky, a to útěchy. Přes všechnu slepiččinu snahu a úspěšné splnění příkazů kohoutek umírá.

Zkoušky a cesta obecně mají charakter přechodových rituálů. Například v pohádce "Dlouhý, Široký a Bystrozraký" jde přímo o iniciační vstup do dospělosti, ve kterém úlohu zasvěcovatelů hrají právě tito tři nadpřirození pomocníci. V jiných pohádkách se hrdina vydává na popud otce (nebo i sám od sebe) na cestu "do světa", která společně se zkouškami rovněž symbolizuje dospívání (v průběhu děje je hrdina často mrtev a znovu oživen pomocníkem). Na konci příběhu je vždy starý řád vystřídán novým, což je opět v souladu s Erbenovým lpěním na dodržování tradic a přirozeného řádu přírody.

7.6.2 Němcová

Zkoušky mají, ostatně jako ve všech pohádkách, stejnou funkci i v příbězích Němcové - získat objekt touhy. Hrdina však k nim přistupuje cíleně, nejčastěji z příčiny nedostatku. Ač se toto tvrzení nevztahuje komplexně na všechny pohádky, přece jen lze vidět jistou odlišnost od Erbena, jehož hrdinové obvykle vycházejí do světa na

popud jiné osoby nebo jen z dlouhé chvíle. U Němcové se totiž několikrát setkáváme s nechutí rodičů nechat dítě odejít. Své zákazy hájí tím, že dítě je to jediné, co v životě mají, symbolicky však tento zákaz můžeme chápat jako snahu zabránit dítěti dospět.

Aby přechod do dospělosti proběhl správně, jsou hrdinové několika pohádek doprovázeni zakletou/zemřelou matkou, případně tchýní. Tyto postavy se tak stávají nejen pomocníkem, ale zároveň i průvodcem do dospělosti. Nejlepší příklad nalezneme v pohádce "Divotvorný meč", kde hrdinu doprovází matka zakletá v bělouše a cíleně ho vede plnit zkoušky do konkrétních lokalit: "*Sedni na mě a já tě donesu do jiné krajiny.*"⁷⁴

Hrdina tedy opět prochází na sebe nabalujícími se zkouškami, které jsou originální a nápadité, v čemž lze vidět další odchylku od Erbeny. Zatímco Erben klade důraz na úspěšné dokončení zkoušky, Němcová detailně popisuje i samotné úkoly (rozsáhlá zkouška v pohádce "Sedmero krkavců" začíná zasazením Inu a končí hotovými košilemi), které často bývají již ze zákonů logiky nesplnitelné (pořezat dříví dřevěnou pilou, přelít rybník na kopec).

Ačkoli je tedy většina zkoušek nad hrdinovy síly a bez pomoci se neobejde, díky předchozímu prokázání dobré vůle (díličí zkoušce, prověřující jeho charakter) a z ní plynoucího závazku nabytého pomocníka je hrdina úspěšný. Setkáváme se i s nedodržením slova ze strany zadavatele úkolů (babice v pohádce "Zlatý vrch" přidává další zkoušky ve snaze zabránit hrdinovi získat svou milou).

Oba autoři se liší, i co se motivace zkoušek týče. Na rozdíl od Erbenova hrdinského pojetí Němcová akcentuje cestu za láskou. Motiv lásky je sice společný oběma autorům, ale je zpracován různými způsoby. Erbenovi hrdinové pannu získávají často náhodně při plnění jiného úkolu jako odměnu za hrdinství (úděl zachránce), dílem osudu (věštba) nebo jsou pro ni přímo posláni. Hrdinové Němcové naopak vytyčují lásku jako hlavní cíl své cesty. Jsou sice též okouzleni vnější krásou, avšak jde o skutečný hluboký cit, který vzniká náhlým vzplanutím často již při prvním spatření.

---

⁷⁴ NĚMCOVÁ, Božena. *Velká kniha pohádek*. 4. ozš. vyd. Praha: Albatros, 1985. 359 s., CN-11.246/20., s. 37

7.6.3 Jacobs

Motiv zkoušky je ve většině Jacobsových pohádek nevyužit. Pokud se zde nějaké zkoušky nacházejí, tak jde spíše o běžné úkony, které jsou součástí životních cest. Ty opět souvisejí s motivem lidské hlouposti. Hrdina je postaven před určitý problém a pokud ho nějakým způsobem vyřeší (i s cizí pomocí), je odměněn. Když naopak selže nebo pokušení neodolá, nemusí být přímo potrestán, ale možnost přilepšení už se nemusí opakovat. Je zde tedy určitá šance, která je hrdinovi osudem nabídnuta, a záleží pouze na něm, jestli ji využije nebo ne.

Hrdinové tedy zkoušky neplní tak často z cizího popudu, ale naopak se do nich dostávají sami. Zde je vhodné uvést příklad na postavě Mr Vinegara. Štěstím osudu se mu do rukou dostane hromada zlaťáků, ale záhy o všechny peníze postupnými výměnami za zbytečné věci přijde a zůstane mu jen dřevěná hůl. V kontrastu s tímto příběhem stojí pohádka "Hereafterthis". Žena se sice nejdříve nechá zlodějem obalamutit a odevzdá mu všechny peníze, když dá ale osud manželům druhou šanci, tak ji využijí a s nabytým bohatstvím naloží lépe. Jako zkoušku osudem, jejímž cílem je prozření, můžeme rovněž chápat již zmíněný případ barona z pohádky "The Fish and the Ring".

Konkrétní úkoly pak nalezneme například v pohádce "Kate Crackernuts", kde jde o klasický motiv záchrany zakleté osoby - hrdinka během tří dnů zjišťuje příčinu kletby a odstraňuje ji. Další pohádkou, která využívá motivu tří úkolů, je příběh "Tom Tit Tot", který obsahuje stejné motivy jako Erbenova pohádka "O třech přadlenách".

Pokud hrdina v daných zkouškách obstojí, bývá odměněn. Odměnami bývá, jak již bylo řečeno, šťastný život bez strastí ("Hereafterthis"), bohatství a sláva ("Jack the Giant Kiler") nebo láska. Její získání se podobá opět spíše Erbenovskému pojetí a pouze je konstatován fakt, že ji hrdina získá - není nijak zdůrazňována citová stránka, jako tomu je u Němcové. Na rozdíl od Erbena však získání krásné panny nebývá hrdinovým cílem, symbolizuje spíše šťastný konec. Největší motivací jsou místo hluboké lásky čistě materiální hodnoty - peníze a bohatství. S nejvíce iniciativním hrdinou v tomto ohledu se setkáváme v pohádce "Jack the Giant Killer" - poté, co se dozví o existenci obra, se rovnou ptá, jaká je odměna za jeho zneškodnění.

8 Závěr

Cílem této práce byla srovnávací interpretace vybraných témat vycházejících z textů K. J. Erbena, B. Němcové a J. Jacobse. V průběhu práce jsme se postupně zaměřili na jednotlivá témata ve snaze nalézt paralely i rozdíly mezi jednotlivými zpracováními. Některá zjištění byla očekávaná, jiná naopak překvapující.

Vzhledem k tomu, že všichni námi vybraní autoři tvořili literární adaptace a sebrané pohádky ve větší či menší míře dále upravovali, nelze naše zjištění uchopit jako přísně směrodatná a signifikantní pro veškeré pohádky obou porovnávaných kultur. Některá vyplývající fakta však dle našeho uvážení zobecnit lze a v následujících odstavcích se o to pokusíme.

Největší rozdíly jsou patrné již v samotném záměru autorů při sbírání pohádek. Co je všem třem společné, je snaha o pozvednutí národní folklorní tradice. U Erbena a Němcové je motivace logicky odůvodnitelná - oba autoři patří mezi významné představitele doby Českého národního obrození, potažmo romantismu. V této době se napříč kulturním spektrem vyskytovaly snahy o pozvednutí českého národa, jazyka a připomenutí lidových tradic. Obrozenci různými způsoby usilovali o ukotvení české kultury nejen v národním, ale hlavně v evropském měřítku. V pohádkách byla většina badatelů inspirována prací bratří Grimmů - odtud potom plynou pojítka mezi všemi námi srovnávanými autory.

Ačkoli byla anglická kulturní tradice mnohem vyspělejší než česká kultura té doby, co se týče pohádkových knih, byly na tom oba národy podobně. Anglické děti sice netrpěly strádáním, avšak veškeré zdroje byly nepůvodní, k dispozici byly zejména francouzské či německé pohádky. Jacobsova kniha *English Fairy Tales* byla první sbírkou čistě anglických lidových pohádek.

Jak bylo naznačeno na začátku jednoho z předchozích odstavců, každý autor měl jiný záměr. Zatímco Němcová a Jacobs své pohádky psali cíleně pro děti, Erben cílil na dospělé publikum, čemuž odpovídá též vědecké zpracování a preciznost při procesu sbírání. Jelikož byl stoupencem ideje panslavismu, tedy jednoty slovanských národů, jeho hlavním záměrem bylo tuto ideu potvrdit právě prostřednictvím pohádek. Ty byly dle něj nositeli prastarých mýtů, které chtěl veřejnosti zpřístupnit uspořádáním do jedné sbírky. Tímto můžeme odůvodnit výskyt většího počtu kouzelných pohádek, než

například u Němcové nebo Jacobse. Největší důraz kladl na osudovost, přírodní řád a morální hodnoty, které mají být platné pro celé lidstvo - proto mají jeho postavy spíše symbolický ráz a vyskytují se v podobě archetypů. Celkové vyprávění je pak silně kompozičně svázané a strohé, aby výše zmíněné symboly mohly z příběhu vystoupit a lépe vysílat poselství směrem ke čtenáři.

Němcová postupovala obdobným způsobem jako Erben, avšak cítila potřebu dětského čtenáře vychovávat, proto do příběhů zakomponovala řadu didaktických a sociálních prvků. Velký důraz kladla na pohádkové funkce úniku, obnovy a útěchy, což vysvětluje idyličnost i citlivost jejích pohádek. V důsledku těchto faktorů jsou její vyprávění velmi podrobná, obsahují barvitě popisy prostředí i myšlenek hrdinů, a tím pádem jsou i obsáhlejší. Velmi často též pracuje s lidovým prostředím a s ním spojeným spravedlivým hrdinou, oplývajícím zdravým rozumem. Její důkladně psychologicky propracování hrdinové jsou tedy přímo v kontrastu s Erbenovými archetypy.

V Jacobsových pohádkách můžeme nalézt paralely s oběma autory (toto tvrzení lze doložit na výskytu velmi podobných pohádek, které byly jmenovány v interpretační části). Tento fakt může být dán i širší sebraného materiálu, protože sesbíral i pohádky tradované potomky anglických emigrantů v USA či Austrálii. Obecně lze ale usuzovat větší podobnost s Erbenovým přístupem. Příběhy jsou až na pár výjimek (například kouzelná pohádka "Jack the Giant Killer") velmi krátké, bez rozsáhlejších popisných pasáží, čímž by odpovídaly spíše archetypálnímu zpracování s využitím postav jako symbolů. Některé příběhy jsou spíše než pohádkami krátkými anekdotami či podobenstvími.

Zajímavým prvkem, odlišným od vlasteneckého pojetí českých autorů, je též dobová a místní aktualizace příběhů s narážkami na národnostní konflikty Angličanů a Walesanů. V pohádce "Jack the Giant Killer" jsou waleští obři popisováni jako zákešní, ostatně jako všichni Walesané.

Pro Jacobse je dále signifikantní rozvíjení tématu lidské hlouposti a jejích následků. Klasický pohádkový (nadpřirozený) souboj dobra se zlem je aktualizován právě touto problematikou, což anglické pohádky od českých (hlavně od Erbeny) jistým způsobem odlišuje. Zcela odlišné je pak využití lidových postav. Zatímco u českých

autorů je hrdina z lidu oslavován jako moudrý člověk bojující proti nadutým pánům, u Jacobse je tomu naopak. Omezenými a hloupými jsou často právě venkované.

Z tématu lidské hlouposti dále vycházejí i moderní fantasy příběhy v angloamerické tradici (či moderní pohádky Terryho Jonese). Často se setkáváme s dospělými, kteří ve své naivitě a bláhovosti nevědomky uvolňují cestu zlu, které by jinak zůstalo skryto. Pouze děti, obdařené zdravým rozumem, jsou schopny vše napravit a obnovit tak starý řád světa.

Ačkoli se tedy téma lidské hlouposti a omezenosti vyskytovalo již v těchto starých příbězích (nebo možná právě proto), v dnešní době všemocných médií, která významně ovlivňují nekriticky smýšlející jedince, je stále aktuální. Ve své podstatě se též příliš neliší počínání zloděje, který se představí jako "Strýček Příhoda" a z důvěřivé ženy dostane všechny úspory, od podobných "Strýčků" z dnešní doby.

9 Bibliografie

Prameny:

Anglické pohádky: English fairy tales. Přeložil Jiřina Zachová. Praha: Garamond, 2005, 189 s. ISBN 80-86379-85-x.

ERBEN, Karel Jaromír. *Pohádky.* 3. vyd. Praha: Českosl. spis., 1983. 185 s. CN-8.631/32.

NĚMCOVÁ, Božena. *Velká kniha pohádek.* 4. ozš. vyd. Praha: Albatros, 1985. 359 s., CN-11.246/20.

Sekundární literatura:

BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době.* Přeložil Lucie Lucká. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, 335 s. ISBN 80-7106-290-1.

ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek.* 1. vyd. Praha: Albatros, 1990, 187 s., [16] s. obr. ISBN 80-00-00060-1.

FRANZ, Marie-Louise von. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie.* Vyd. 1. Přeložil Jan Černý. Praha: Portál, 1998, 182 s. ISBN 80-7178-260-2.

GENNEP, Van Arnold a Helena BEGUIVINOVÁ. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů.* Praha: NLN nakladatelství Lidové noviny, 1997, 205 s. ISBN 80-7106-178-6.

HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století.* 2. rev. vyd. Praha: ARSCI, 2010, 326 s. ISBN 978-80-7420-011-3.

KARPATSKÝ, Dušan. *Labyrint literatury.* 4. rozš. a upr.vyd. Praha: Albatros, 2008, 541, [57] s. ISBN 978-80-00-02154-6.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie.* Vyd. 1. Praha: Academia, 2004, 472 s. ISBN 80-200-1086-6.

PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Vyd. tohoto souboru 2. Přeložil Miroslav Červenka. Jinočany: Nakladatelství H a H, 2008, 343 s. ISBN 978-80-7319-085-9.

TOLKIEN, J. Roverandom. *"O pohádkách", Pohádky*. Praha: Winston Smith. 1992. ISBN 80-85643-05-7.

URBANOVÁ, Svatava a Milena ROSOVÁ. *Žánry, osobnosti, díla*. 5. uprav. a dopln. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005, 239 s. ISBN 80-7368-046-7.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Základy psychologie*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, 356 s. ISBN 80-246-0841-3.

Elektronické knihy:

English Fairy Tales Collected By Joseph JACOBS, an Electronic Classic Series Publication. 2005-2013.

The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales, Volumes 1–3. Edited by Donald Haase. Greenwood Press. Westport, Connecticut. London. 2008. ISBN-13:978-0-313-33441-2.

Dostupné z: <http://uloz.to/xB8hNj7N/encyclopedia-of-folktales-and-fairy-tales-pdf>

CHALOUPKA, Otakar. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti: významní autoři a jejich tvorba, díla neznámých tvůrců staré literatury, nejčastější literární termíny, hlavní literární skupiny a směry, historická období*. vyd. 1. Brno: [s.n.], 2005, 1116 s. ISBN 80-86785-03-3

Dostupné z: <https://ceskaknihovna.files.wordpress.com/2013/02/start.pdf>

More English Fairy Tales Collected by Joseph JACOBS, London, D. Nutt. 1894.

Dostupné z: <http://www.aren.org/prison/documents/english/6/6.pdf>

Internetové zdroje:

FORMÁNKOVÁ, Věra. *K Erbenovu překladu slovanských pohádek*. článek z čas. Naše řeč, roč. 55, č. 2-3. 1972.

Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5631>

Pohádky.org, Server plný pohádek pro malé i velké. Jitka Martináková a Petr Macek. *Sněhurka*.

Dostupné z: <http://pohadky.org/index.php?co=pohadka&pohadka=332>

Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Rituál [online]. c2015 [citováno 26. 06. 2015].

Dostupný z WWW:

<<https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Ritu%C3%A1l&oldid=12434745>>

10 Přílohy

10.1 Příloha 1

Funkce jednajících osob podle Proppa

1. Jeden ze členů rodiny opouští domov
2. Hrdinovi je něco zakázáno/přikázáno
3. Zákaz je porušen/příkaz nesplněn
4. Škúdce se snaží vyzvídat
5. Škúdce dostává informace o své oběti
6. Škúdce se snaží oklamat svou oběť, aby se zmocnil jí nebo jejího majetku
7. Oběť podlehne úskoku a tím bezděčně pomáhá nepříteli
8. Škúdce působí jednomu ze členů rodiny škodu nebo újmu
9. Neštěstí nebo nedostatek jsou sděleny, k hrdinovi se někdo obrací s prosbou nebo rozkazem. Je odeslán nebo propuštěn
10. Hledač se rozhodne k protiakci nebo s ní vysloví souhlas
11. Hrdina opouští domov
12. Hrdina je podroben zkoušce, vyptávání, je napaden apod., čímž se připravuje získání kouzelného prostředku nebo pomocníka
13. Hrdina reaguje na činy budoucího dárce
14. Hrdina dostává k dispozici kouzelný prostředek
15. Hrdina je přenesen, dovezen nebo přiveden k místu, kde se nalézá předmět hledání
16. Hrdina a škúdce vstupují do bezprostředního boje
17. Hrdina je označen
18. Škúdce je poražen
19. Počáteční neštěstí nebo nedostatek jsou zlikvidovány
20. Hrdina se vrací
21. Hrdina je pronásledován
22. Hrdina se zachraňuje před pronásledováním
23. Nepoznaný hrdina se dostává domů nebo do jiné země
24. Nepravý hrdina si klade neoprávněné nároky
25. Hrdinovi je uložena těžká úkol
26. Úkol je splněn
27. Hrdina je poznán
28. Nepravý hrdina nebo škúdce je odhalen
29. Hrdina dostává nové vzezření
30. Škúdce je potrestán
31. Hrdina se žení a nastupuje na trůn

10.2 Příloha 2

Sněhurka (Bratři Grimmové)

Jednoho dávného zimního dne se to mělo k takové kráse, až se jedna královna, co právě seděla s vyšíváním u okna a celá u vytržení sledovala tisíce sněhových vloček, které se jako droboučká pírká snášely k zemi, bodla jehlou do prstu a na zasněženou okenní římsu skanuly tři krůpěje krve. Tu si královna pomyslila, že by ráda měla takové děťátko, které by bylo rudé jako krev, bílé jako sníh a černé jako okenní rám z ebenového dřeva. Bůh její přání vyslyšel, ale musela za ně zaplatit převysokou cenu, a tak když porodila vysněné dítě, zemřela. Král dlouho její smrti nezelel; do roka si přivedl novou královnu, mladou a krásnou a velmi pyšnou. Srdce té paní svíral chlad a zášť a k milování měla jen sama sebe a svoji krásnou tvář. Ta královna měla kouzelné zrcadlo, kterého se ptávala: „Řekni mi zrcadlo, kdo je na světě i v zemi zdejší, kdo je nejkrásnější?“ A zrcadlo nemohlo jinak, než jí dát ujištění, že nad ní krásnější v této zemi není. A královna byla spokojená, protože věděla, že její zrcadlo nemůže lhát.

Aběžel čas, jak bývá jeho zvykem, neúprosně a bez ustání.

Malá Sněhurka rostla do krásy; bylo jí právě sedm let, když kouzelné zrcadlo na královninu otázku odpovědělo: „Jsi krásná má paní, však na světě i v zemi zdejší Sněhurka je nejkrásnější!“ Tu se měla v srdci mladé královny k panování zloba a nenávisť, a tak zle ji užíraly, že si jednoho dne povolala lovce a dala mu strašlivý úkol. Necht' zavede malou Sněhurku do hlubokého lesa, tam ji zabije a jako důkaz své paní přinese její játra a plíce. Lovec byl královninou krásou tak okouzlený, že bez reptání souhlasil a zavedl princeznu do lesa. Když však pozvedl dýku, aby dítěti probodl srdce, začala malá Sněhurka naříkat, padla na kolena, sepjala své běloučké ruce a prosila o život. A v lovcu se pohnulo svědomí, nesmáčí svoji dýku v nevinné krvi, ať za něj to strašlivé dílo dokoná divá zvěř. Nechal princeznu jít, zabil divoké sele, vyříznul mu játra i plíce a ty jako důkaz splněného úkolu přinesl královně. Mladá žena se šiléným smíchem poručila vnitřnosti připravit k večeři; a kuchaři je upravili opravdu chutně a hosté je u večeře snědli.

Zatím klopytala Sněhurka v hlubokém lese cestou necestou, dál a dál od rodného zámku, z povzdálí ji pozorovala divá zvěř, s trochou nedůvěry a s trochou překvapení, ale nezkřivila jí ani vlásek. Až k večeru došla k chaloupce, která se krčila na úpatí Železné hory. Když vešla dovnitř, samým údivem se zajíkla, tak byla okouzlena vší tou krásou a čistotou, která tu přebývala jako domácí paní. Uprostřed stál stůl prostřený sněhobílým ubrusem, na něm leželo sedm talířků, u každého lžička, vidlička, nožik a pohárek. U stěny stálo sedm čistě povlečených postýlek. A protože byla Sněhurka po celodenním putování unavená a žízňavá, sedla si ke stolu a vzala si z každé porce na talíři sousto, z každého pohárku vypila doušek. Pak si chtěla odpočinout, a tak postupně vyzkoušela všechny postýlky, ale až v té sedmé ji to ukolébalo ke spání.

Když se úplně setmělo, přišlo do chaloupky sedmero trpaslíků; takových, co v horách kutají rudu. Rozžali svých sedm světýlek a tu spatřili, že, co tu nebyli, někdo jim v chaloupce hospodařil. Tu se jeden každý začal shánět, kdože mu to seděl na jeho stoličce, kdože to jedl z jeho talířku, kdože to ulomil z jeho chleba, kdože to použil jeho vidličku, kdože to krájel jeho nožikem, kdože to pil z jeho pohárku, kdože to zvalel jeho postýlku. Takto volali jeden přes druhého a bylo z toho velké starání, bylo z toho veliké

halekání, až ten sedmý pojednou spatřil ve své postýlce Sněhurku a posvítil na ni. Trpaslíci se shlukli nad spícím dítětem v úžasu; dívka byla tak spanilá! Pak se potichu, aby tu krásu neprobudili, uložili ke spánku, ten sedmý si lehnul do postýlky ke kamarádovi. Ráno, když se Sněhurka probudila, tuze se polekala, ale trpaslíci se k ní měli hezky, a tak jim o sobě vše vypověděla a oni jí nabídli, aby u nich v chaloupce pod Železnou horou zůstala a vypomáhala s domácností. Také jí nabádali, aby se střežla macechy, zvláště když nebudou doma, aby nikomu cizímu neotevírala a nepouštěla ho dovnitř.

Královna byla po té ukrutánské hostině, na které si pochutnala na Sněhurčinych vnitřnostech, opět u vytržení z toho, že nejkrásnější na světě. Ale za pár dní to v ní zase zle hlodalo, a tak měla řeč se svým kouzelným zrcadlem: „Řekni mi zrcadlo, kdo je na světě i v zemi zdejší, kdo je nejkrásnější?“ A tu se z jeho zrcadlení vynořila odpověď: „Jsi krásná má paní, však na světě i v zemi zdejší Sněhurka, která přebývá u sedmi trpaslíků, je nejkrásnější!“ Tu se královna velmi rozhněvala, že ji lovec obelhal, a horečně přemýšlela, jak by se Sněhurky pro všechny časy zbavila. Neměla klidu a neměla stání, dokud vše pečlivě nepromyslela a pomocí své čarodějné moci nenastražila zlou lest. Začernila si své líbezné tváře, přestrojila se za starou kramářku a vypravila se k chaloupce sedmi trpaslíků na úpatí Železné hory. Když byla na místě, pustila se, jak to umějí jen opravdové kramářky, do tak hlasitého a výřečného vychvalování svého zboží, až důvěřivá Sněhurka vyšla ven a začala si vystavené věci prohlížet. I zalíbila se jí jedna z pestře vyšívaných šněrovaček, kterých tu měla kramářka tolik, až oči přecházely. Macecha se ochotně nabídla, že dívence pomůže při zkoušení a šněrovačku jí utáhla tak pevně, až dítě ztratilo dech a bez života kleslo k zemi; a lesem se nesl kramářčin divoký smích, který ji provázel až na zámek. Večer se vrátili trpaslíci domů a našli ubohou Sněhurku ležet bezdechou na zemi. Tu ji měli za mrtvou, a když ji zvedali ze země, aby ji uložili na máry, tu si jeden všimnul, že má tuze utaženou šněrovačku, a tak ji povolil a tu se Sněhurka zhluboka nadechla a vrátila k životu. Pak vyprávěla, co se jí přihodilo a trpaslíci jí kárali, že neměla otvírat dveře, protože to jistojistě byla zlá macecha.

Za nějaký čas se královně opět zdálo její štěstí vrtkavé, a tak se o něm chtěla ujistit a šla za svým kouzelným zrcadlem, aby mu přednesla svoji otázku: „Řekni mi zrcadlo, kdo je na světě i v zemi zdejší, kdo je nejkrásnější?“ A to muselo s pravdou ven: „Jsi krásná má paní, však na světě i v zemi zdejší Sněhurka, která přebývá u sedmi trpaslíků, je nejkrásnější!“ Zlí běsové nabyli nad královnou moci; zavřela se do své komnaty, kde měla různé čarodějnické náčiní, a tam čarovala a zařikávala tak dlouho, až vyrobila jedovatý hřeben. Pak se opět přestrojila k nepoznání a vydala se k chaloupce sedmi trpaslíků pod Železnou horou. Sněhurka ale měla na paměti trpasličí nabádání a neotevřela. Kramářka si však stoupnula na špičky a oknem jí ukázala tak čarokrásný hřeben, že dívka neodolala a vzala si ho. Ale sotva si jím zajela do vlasů, prudký jed začal působit a klesla k zemi. Naštěstí se však už chýlilo k večeru a za pár chvil přišli trpaslíci z hory domů. Když našli ležet Sněhurku bez dechu, hned jim přišla na mysl macecha a začali dítě prohledávat, až našli v jeho vlasech hřeben, ten vytáhli a ono zase otevřelo oči. Pak Sněhurku opět kárali, že to byla zlá macecha a usilovala jí o život. Opět jim musela slíbit, že si vezme ponaučení a nepustí dovnitř ani živáčka.

Opět uplynul nějaký čas a marnivou macechu svíraly ukrutné pochybnosti a potřebovala ujištění o své kráse, tak se zeptala kouzelného zrcadla: „Řekni mi zrcadlo, kdo je na světě i v zemi zdejší, kdo je nejkrásnější?“ A ono nezaváhalo: „Jsi krásná má paní, však na světě i v zemi zdejší Sněhurka, která přebývá u sedmi trpaslíků, je nejkrásnější!“ Tu přišlo k potřebě veškeré královské čarodějné umění, zlolajné našeptávání zkaženého srdce a ukrutnost krivdou zasažené mysli. Královna vyrobila

jablko, které bylo způli dobré, z druhé půli smrtelně jedovaté. Přestrojila se za prostou selku a spěchala k chaloupce sedmi trpaslíků pod Železnou horou. Sněhurka však nechtěla selce otevřít ani za nic a také nic koupit. Tak se jí macecha lichotivě vmlouvala a nakonec jí darovala jedno jablko na ochutnání, ale Sněhurka dárek odmítla. Tu macecha, ta paní zlořečená, voňavé jablko na důkaz, že není otrávené, rozkrojila a polovinu před dívenkou snědla. Poté Sněhurka už neváhala a druhou, tu krásnější polovinu jablka, si bez obav vzala a s chutí se do ní zakousla. Sotva se dotknul jed jejích rtů, začal působit a ona bez dechu padla k zemi. A macecha? Ta odcházela s divokým smíchem: „Bud' si bílá jako sníh, černá jako eben a rudá jako krev! Teď už tě trpaslíci neprobudí, má milá.“ A sotva přiběhla na zámek, hned se měla k zrcadlu: „Řekni mi zrcadlo, kdo je na světě i v zemi zdejší, kdo je nejkrásnější?“ Zrcadlo odpovědělo: „Na světě i v zemi zdejší ty jsi, má paní, nejkrásnější!“ Ukrutné a záštiplné královnino srdce došlo konečně pokoje. Když přišli večer trpaslíci ze Železné hory domů, našli Sněhurku ležet bez dechu na zemi. Ať ji prohlíželi od hlavy k patě, nenašli nic, co by mohlo způsobit její smrt. Položili ji na máry a po tři dny a po tři noci u ní seděli a plakali. Pak ji chtěli pohřbít, ale protože stále vypadala jako živý spící člověk, tváře měla růžové a byla něžně krásná, vyrobili jí skleněnou rakev, aby na ni bylo ze všech stran vidět, zlatým písmem napsali na rakev její jméno a původ a pak rakev vynesli na Železnou horu. Každý den držel některý z trpaslíků u Sněhurky stráž, aby ji chránil před zlem. I divá zvěř se přicházela poklonit mrtvé princezně a litovala její smrti.

A běžel čas, jak bývá jeho zvykem, neúprosně a bez ustání

Sněhurka celý ten čas spala ve skleněné rakvi, stále svěží a krásná, s pletí bílou jako sníh, rty rudými jako krev, vlasy černými jako eben.

Istalo se jednou, že v tom lese zabloudil jeden princ se svou družinou, až se dostal k chaloupce trpaslíků pod Železnou horou a prosil je o nocleh. A ráno uviděl rakev se Sněhurkou i s tím, co na ní bylo napsáno, a přišlo na něj takové toužení, mělo ho k bolesti takové soužení, že trpaslíkům sliboval všechno zlato světa, jen když mu rakev se Sněhurkou prodají. Trpaslíci se k tomu neměli, ale když viděli, jak po ní touží a jak se pro ni souží, darovali mu ji. Princ radostí bez sebe poručil služebníkům, aby vzali rakev na ramena a odebrali se s ní do zámku. Jeden z těch služebníků, takový z Neumětěl a Nešikovů, zakopl o vyčnívající kořen a poručel se do mechu. Když sebou rakev tak nečekaně a nešetrně hnula, tu vyskočil Sněhurce z hrdla kus otráveného jablka a otevřela oči, odklopila víko rakve a udiveně se ptala, kde je. Princ se zaradoval a požádal ji o ruku, s čímž souhlasila a chystali velkou svatbu.

Ač uplynul tak dlouhý čas, měla se královna stále za nejkrásnější a zrcadla se ptala jen tak ze zvyku: „Řekni mi zrcadlo, kdo je na světě i v zemi zdejší, kdo je nejkrásnější?“ Až jednoho dne pravilo: „Jsi krásná má paní, však na světě i v zemi zdejší mladá královna, co zrovna slaví s princem svatbu, je nejkrásnější!“ I tu se královna velmi podivila, na tu svatbu sice obdržela pozvání, ale jet se jí nechtělo, teď však, když jí zrcadlo o mladé královně pělo chválu, chtěla ji vidět na vlastní oči. Skvostně se vystrojila a vydala se na princův hrad. A když přišla do hodovní síně a pohlédla na mladičkou královnu, tu ke svému údivu poznala Sněhurku a ta poznala ji.

A protože zlo musí být odměněno po zásluze, poručili do běla rozžhavit železné boty a železnými kleštěmi je vytáhnout z výhně a pak je mocí obuli zlé královně na nohy. V těch železných botách musela pak královna ve svých nádherných šatech před očima té, které tak ublížila, a pro potěchu svatebčanů tancovat, dokud nepadla mrtvá k zemi.